

Col·lecció
Eines de
memòria, 2

Eines per a treballs de memòria oral

M. Dolors Bernal
Joan Corbalán

memorial
democràtic

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació

Diputació
Barcelona
xarxa de municipis

Eines per a treballs de memòria oral

M. Dolors Bernal
Joan Corbalán

Equip de treball

Joaquim Aloy. Historiador del Bages.
Ramon Arnabat. Institut d'Estudis Penedesencs.
Carles Barrull. Centre d'Estudis Ribagorçans.
Maria Dolors Bernal. Arxiu Municipal de Centelles.
Teresa Cardellach. Arxiu Municipal de Terrassa.
Joan Corbalán. Centre d'Estudis Molletans
Josep Font. Museu de Granollers.
Carles García. Museu Industrial del Ter de Manlleu.
Joan Garriga. Centre d'Estudis de l'Associació Cultural de Granollers.
Jordi Guixé. Direcció General de la Memòria Democràtica.
Pere Izquierdo. OPC. Diputació de Barcelona.
José Luís Lacueva. Centre d'Estudis Històrics de Terrassa.
Clara Parramon. Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat.
Roser Rodríguez. Arxiu Municipal de Granollers.
Enric Saguer. Associació d'Ha. Rural de les Comarques Gironines.
Ramon Sagúes. Museu Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet.
Josep Santesmases. Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana.
Josep Maria Solias. Patrimoni Cultural de l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat.
Lluís Úbeda. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.
Carles Vicente. OPC. Diputació de Barcelona.
Francesc Viso. Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana.
Jaume Zamora. OPC. Diputació de Barcelona.

Coordinadors del treball:

Francesc Viso. Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana
Jaume Zamora. OPC. Diputació de Barcelona

Primera edició: gener 2008

Disseny, maquetació i impressió: Psicogràfics

Foto coberta: Arxiu personal de Joan Fuguet. "Agrupació de noies de la Societat".
Barberà de la Conca, 1932.

© M. Dolors Bernal, J. Corbalan

© de les imatges: els autors respectius

© d'aquesta edició: Generalitat de Catalunya. Departament d'Interior, Relacions
Institucionals i Participació. Direcció General de la Memòria Democràtica.
Av. Diagonal, 409, 7a planta. 08008 Barcelona Tel. 93 552 61 25 Fax 93 552 61 30

ISBN: 978 -84-393-7670-5 Dipòsit Legal: B-44070-2007

Imprès amb paper 100%lliure de clor

Índex

1. Introducció	9
2. Com dissenyar el projecte	
2.1. L'elecció de l'àmbit de treball	14
2.2. La recerca prèvia	15
2.3. La hipòtesi	16
2.4. Els recursos humans	17
2.5. Els recursos econòmics	18
2.6. El pla de treball	19
3. Com treballar	
3.1. L'entrevista	22
3.2. La preparació de l'entrevista	22
3.2.1. La selecció del tipus d'entrevista	23
3.2.1.1. Segons la forma i els objectius de la recerca	23
3.2.1.2. Segons la implicació de l'entrevistador	24
3.2.2. La selecció dels informants	27
3.2.3. El qüestionari o guia de l'entrevista	28
3.2.4. La fitxa de l'entrevista	29
3.3. La realització de l'entrevista	29
3.3.1. La concertació de l'entrevista	30
3.3.2. L'equip	30
3.3.3. El lloc de l'entrevista	31
3.3.4. Les preguntes	31
3.3.4.1. Els tipus de preguntes	31
3.3.4.2. La formulació de les preguntes	32
3.4. L'entrevistador i l'informant	33
3.4.1. L'actitud de l'entrevistador davant de l'informant	33
3.4.2. La relació entre l'entrevistador i l'informant	34
3.5. Els mitjans tècnics	35
3.5.1. Els enregistraments sonors i audiovisuals: recomanacions tècniques en l'ús	35
3.5.2. La identificació, etiquetatge i arxivament del material de gravació	36
4. Com treballar les fonts elaborades	
4.1. La transcripció	40
4.2. El treball de l'investigador	43
5. On i com deixem el treball	
5.1. L'ingrés en un arxiu	48
5.1.1. Les condicions prèvies a l'ingrés en un arxiu	48
5.1.2. L'ingrés	49
5.1.3. El contracte i el registre d'ingrés	49
5.2. El tractament arxivístic	50
6. Com difondre el treball	
6.1. La difusió i l'explotació	54
6.2. Aspectes jurídics	56
6.2.1. Dret a la pròpia imatge	56
6.2.2. Drets d'autor	57
6.2.3. Consulta pública, reproducció i difusió	58
Diagrama orientatiu de treball	59
Bibliografia	61

Salutacions

La Diputació de Barcelona, a través de l'Oficina de Patrimoni Cultural, té com a uns dels seus objectius la cooperació i promoció del patrimoni cultural local. Això s'ha traduït en polítiques actives de protecció, estudi, conservació i difusió del patrimoni cultural envers els municipis de la província de Barcelona.

L'elaboració d'aquesta publicació va sorgir de la constatació, per part de la mateixa Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, de l'existència de nombrosos projectes en l'àmbit local consistents en fixar la memòria oral com a instrument de recuperació de la memòria històrica.

Atès que molts d'aquests projectes requereixen d'uns mínims requisits tècnics i una metodologia per tal que compleixin també uns mínims indispensables de rigor i mètode, es va creure convenient disposar d'un protocol o guia que pogués servir d'eina de referència a l'hora de plantejar-se aquest tipus de projecte.

Copsada aquesta mancança, l'Oficina de Patrimoni Cultural va veure del tot necessari implicar a aquells sectors que tenen un destacat pes específic en aquesta temàtica. Així s'ha comptat des de l'inici d'aquest procés amb la col·laboració del Memorial Democràtic i la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, constituint un grup de treball, format per responsables municipals de patrimoni cultural i historiadors de l'àmbit local (Arxius, Museus, Centres d'Estudis, etc.) que han fet possible la consecució d'aquesta publicació, a partir d'un debat obert i contrastat.

L'elaboració i redacció d'aquest protocol metodològic per a treballs de recerca basats en la memòria oral, ha tingut un enfoc i un tractament transversals en el sentit que pugui ser útil a responsables municipals, centres d'estudis o investigadors que es plantegin desenvolupar projectes a partir de la memòria oral en els seus respectius municipis.

L'esquema d'aquest protocol ha volgut des d'un principi concebre la globalitat de qualsevol procés de recerca de memòria oral, integrat pel disseny del projecte, la metodologia completa a l'hora de fixar la memòria oral, com treballar aquest tipus de font, a on i com es pot conservar la font resultant i, com difondre i explotar finalment aquest tipus de recerca.

En definitiva, en un procés de treball que s'ha demostrat diligent i efectiu en l'assoliment del seu objectiu inicial, ja disposem d'una eina que de ben segur serà útil per tots aquells i aquelles que vulguin treballar amb la memòria oral en un present i un futur en què és i serà indispensable fixar la riquesa d'aquesta font. Una font però, que ha de ser contrastada amb d'altres fonts (documentals, bibliogràfiques, materials, ...) perquè la recuperació de la memòria històrica sigui completa i plena de matisos.

José Manuel González Labrador
President Delegat de l'Àrea de Cultura
Diputació de Barcelona

La memòria oral és una eina fonamental per a conèixer el nostre passat històric. El testimoni esdevé la plasmació més directa de la pròpia memòria a nivell individual, però a la vegada és també la part més fràgil i més sensible de la reconstrucció històrica. És per això que els treballs de memòria oral, de recollida de testimonis, experiències i vivències tenen una importància cabdal en la recuperació de la memòria democràtica al nostre país. I és per això també que cal una atenció específica i acurada de la recollida d'aquests testimonis que ens permetin recollir l'enorme riquesa que representen.

En coherència la Direcció General de la Memòria Democràtica està impulsant arreu de Catalunya els projectes de recollida de testimonis, especialment els més silenciats o menys estudiats, com ara els de les dones, d'una forma constant i sistemàtica per tot el territori. Aquests projectes, de tipologia ben diferent i variada, inclouen l'experiència personal de moltes persones que ens ajuden a configurar una memòria fins ara marginada dels objectius col·lectius de recerca i difusió del nostre passat recent. Una feina iniciada també per una gran quantitat de centres d'estudis locals i comarcals que han vist que els testimonis vius del període de la Guerra civil i la República estan desapareixent i que l'impuls per enregistrar-los, documentar-los, estudiar-los i historiar-los es fa cada cop més urgent.

Aquesta voluntat també ha estat compartida per altres administracions i és per això que ha nascut aquest volum d'Eines per a Treballs de Memòria Oral. Un volum fruit de la col·laboració interdisciplinària i també interadministrativa entre la Direcció General de la Memòria Democràtica i l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, amb la coordinació per part de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana. Aquest treball conjunt ha permès crear una comissió de vint experts de diferents disciplines, com ara l'antropologia, la història o l'arxivística que, comptant amb una extensa experiència de treball en el camp de les fonts orals, han aportat les directrius bàsiques per a que els autors, en Joan Corbalan i la Ma. Dolors Bernal, compilessin el text que segueix.

El resultat és una eina que ens ha de servir per establir uns paràmetres bàsics a l'hora d'enfrontar-se a una entrevista i a un treball de recollida de testimonis. Una eina al servei dels centres d'estudis, dels historiadors, de les entitats i també dels tècnics municipals o de l'administració que treballen amb fonts orals. Igualment, és bàsic que estigui a l'abast dels i les joves estudiants, molts d'ells implicats en la realització de treballs de recerca basats en entrevistes personals, la majoria familiars, i que poden trobar en aquest text una guia amena i àgil de com fer la feina ben feta.

Finalment vull recordar que aquesta publicació forma part de la col·lecció "Eines de Memòria", una sèrie de materials didàctics i pedagògics adreçats a donar suport als professors en l'ensenyament dels temes relacionats amb la memòria democràtica. Amb aquesta aportació esperem enriquir les eines a l'abast dels nostres professionals de l'educació i d'altres àmbits, així com també a la millor formació dels nostres alumnes també en els valors de la democràcia, la llibertat i la pau. Aquest és l'objectiu final de la política de recuperació de la memòria democràtica amb la que la Direcció General de la Memòria Democràtica i el conjunt del Govern de Catalunya estem compromesos.

Josep Vendrell Gardenyes
Secretari de Relacions Institucionals i Participació
Generalitat de Catalunya

Presentació

A mitjan de 2006, per iniciativa de l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, es va endegar un procés participatiu per obtenir una eina metodològica que facilités l'elaboració de treballs basats en la memòria oral.

És una evidència que en els darrers anys hi hagut una revifada considerable en l'ús de les fonts orals a l'hora de dur a terme recerques de temàtica diversa, totes elles amb l'objectiu de conèixer el passat i recuperar la memòria històrica.

L'Administració pública i, en concret, la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya han pogut copsar aquest interès creixent en l'àmbit local davant l'existència de diversos projectes que tenen com a base les fonts orals. I és per això que amb la col·laboració del Memorial Democràtic i la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, es va considerar oportú crear un grup de treball per tal d'encaminar un debat i un procés de treball que pogués concloure amb un instrument útil per fixar i elaborar aquest tipus de font.

El grup de treball fou constituït per una vintena de persones d'un abast territorial molt ampli, d'arreu de Catalunya. I també es va voler que la procedència professional fos àmplia i representativa, és a dir, del món dels arxius, dels museus, dels centres d'estudis, etc. En aquest grup de treball, cal destacar la participació de Maria Dolors Bernal i Joan Corbalán que han estat els autors dels textos, els quals posaven sobre la taula del grup de treball els continguts a fi contrastar-los i enriquir-los a partir d'un debat obert i plural però conscient d'acomplir uns terminis raonables d'execució.

El contingut d'aquesta guia o protocol metodològic ha volgut ser clar, entenedor i complet amb una clara intenció de no donar respostes tancades. Tot al contrari, treballar amb fonts orals ha de seguir un esquema, un mètode, però és evident que no hi ha una única recepta per endegar un projecte que emprí la font oral, amb rigor i d'una forma científica. La seva pretesa completesa ha partit de com dissenyar el projecte (elecció de l'àmbit de treball, la recerca prèvia, la hipòtesi, els recursos a tenir en compte, el pla de treball); com treballar l'entrevista, la seva preparació i realització, els aspectes tècnics; com treballar les fonts elaborades, és a dir, la transcripció, la tasca de l'investigador; com podem deixar el treball als arxius i, de quina manera es pot difondre i explotar el resultat final.

Per acabar, ara només cal que els interessats puguin posar en pràctica aquesta publicació que porta per títol Eines per a treballs de memòria oral amb el desig que els projectes que emprin les fonts orals puguin contribuir, tal com diu la recent aprovada Llei del Memorial Democràtic, a donar a conèixer d'una manera científica i objectiva el passat recent i estimular la comprensió del temps present.

L'Equip de Treball

1.

Introducció

Eines per a treballs de memòria oral

Imatge: "Agrupació de noies de la Societat". Arxiu personal de Joan Fuguet. Barberà de la Conca, 1932.

Les primeres fonts de la història —entesa com a disciplina— varen ser de naturalesa oral. Herodot, Tucídides, Polibi i altres historiadors del món antic varen utilitzar profusament a testimonis directes i orals dels esdeveniments que volien relatar. En ells, la memòria, l'observació directa i les fonts escrites es barrejaven i usaven quasi indistintament. Però tant o més interessant és que ho fessin críticament, utilitzant procediments —només aparentment primaris i senzills— per valorar les fonts, i que consistien, bàsicament, en distanciar-se d'elles i en contraposar-les.

L'evolució posterior de la disciplina històrica, tanmateix, va allunyar-se del registre oral. La renovació historiogràfica del segle XVII, que introduí la crítica filològica i diplomàtica dels documents, si bé suposà un pas important per destriar les falsitats interessades, les creences i la subordinació als objectius moralitzants dels textos medievals, també va consolidar el rebuig a la memòria oral com a font d'informació. La historiografia positivista decimonònica va incidir en la mateixa direcció perquè el seu objectiu de reconstruir la història 'tal i com va ser', comportava, a més de limitar-se al registre escrit, negar la condició de font a tots els documents considerats de caràcter subjectiu, i, per tant, a la memòria personal.

Tot i el seu descrèdit historiogràfic, no podem menystenir que, almenys de forma puntual, la font oral va continuar essent utilitzada. Joaquim M. Puigvert ha recordat com, en la historiografia catalana, l'esfondrament de l'Antic Règim va alimentar el recurs a la memòria oral i que obres com la història de les cases religioses de Gaietà Barraquer Roviralta, que —des de posicions clarament reaccionàries— desconfiava profundament d'aquelles fonts escrites massa properes a l'estat liberal, feren ús metòdic de testimonis orals. A un altre nivell i ja en el segle XX, l'impuls renovador de l'escola dels Annales i, més concretament de Marc Bloch —molt interessat en els mecanismes de la memòria col·lectiva, tema que el va fer coincidir amb el sociòleg Maurice Halbwachs—, va reobrir a les fonts orals les portes de la historiografia més acadèmica.

Tot i això, és cert que la veritable empenta va procedir d'altres disciplines socials. Efectivament, fou en l'àmbit de l'antropologia i de la sociologia que en el segle XIX i les primeres dècades del segle XX va reemprendre's l'ús sistemàtic de les entrevistes orals com a tècnica d'observació i, paral·lelament, també va encetar-se una reflexió metodològica sobre el caràcter i la problemàtica específica que plantejaven. L'impuls folklorista i etnogràfic —sovint tenyit de nacionalisme romàntic— per a recopilar les formes de vida arcaïques i les seves expressions culturals va acompanyar el renaixement de la font oral en les disciplines socials. Un segon tret característic fou la identificació dels mètodes d'investigació orals amb el món de la marginalitat, ja fos històrica, ètnica o social; aquest tret va perdurar durant molt temps i ha constituït un dels caràcters originals de la nova història oral sorgida després de la II Guerra Mundial.

Si hi ha algun fet que hagi canviat radicalment la forma d'utilitzar i examinar els testimonis i que justifiqui parlar d'una nova història oral, aquest ha estat la invenció de la gravadora magnetofònica. Les primeres gravacions magnetofòniques daten de la dècada de 1930, però aleshores els seus usos estaven limitats a l'àmbit de les emissions radiofòniques. Fou, de fet, amb l'aparició del cassette compacte, en la dècada de 1960, quan s'estengué i democratitzà l'ús d'aquesta tecnologia i, sobretot, quan s'establí un vincle perdurable entre la investigació oral i la gravació d'entrevistes. Sigui quin sigui el suport i el format, avui aquesta eina ha esdevingut una part constitutiva del mètode, de forma que ningú dubta que l'ús de fonts orals passa, indefectiblement, pel seu enregistrament. La gravadora ha modificat un aspecte substancial del mètode: ha permès la creació dels documents que l'historiador, l'antropòleg o el científic social poden examinar amb minuciositat per valorar-los i interpretar-los. Fins aleshores la investigació oral no generava pròpiament documents primaris —a menys que pretenguem considerar com a tals les anotacions dels entrevistadors— i allò realment dit s'esvaïa en el mateix moment en què ho exposaven els testimonis. La gravació de les entrevistes va obrir un ampli ventall de possibilitats i de noves problemàtiques —des de la transcripció a l'arxivament dels enregistraments i a la regulació de l'accés— i probablement va facilitar l'enorme expansió que des de la dècada de 1960 ha experimentat la investigació amb tècniques orals.

A Catalunya i a Espanya la història oral va desenvolupar-se amb major retard que en altres països de l'entorn. La manca de llibertats democràtiques comportà greus impediments per a la recuperació de la memòria històrica. Entre les obres pioneres cal esmentar els treballs de Mercè Vilanova sobre la II República i la Guerra Civil en dos municipis gironins, l'estudi de Joan Miralles sobre Montuiri (Mallorca) i, sobretot, *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros* (1979) de Ronald Fraser, una recopilació polifònica de testimonis de

la guerra civil. En la dècada de 1980 es donaren passes importants, entre les quals destaca l'aparició de la revista semestral *Historia y Fuente Oral*, actualment titulada *Historia, Antropología y Fuentes Orales* (d'aquesta revista, la Direcció General de la Memòria Democràtica, ha editat una selecció d'articles), que ha contribuït a introduir els debats i les orientacions metodològiques que es discutien a fora. Però ha estat en els darrers anys quan la història oral ha viscut un procés d'eclosió i d'ampliació que s'ha manifestat en el món acadèmic i universitari, però molt especialment en l'àmbit dels estudis locals. Hi han contribuït nombrosos factors, entre els quals cal comptar-hi l'impuls civil i institucional per a recuperar la memòria sobre els fets i les víctimes de la guerra civil i també la reforma dels estudis secundaris, que ha propiciat la realització de treballs —a voltes individuals, a voltes col·lectius— de recerca oral.

És amb la intenció d'orientar aquestes iniciatives de caràcter més local i menys acadèmic que s'ha pensat aquesta guia. Perquè, malgrat l'aparent simplicitat d'una entrevista a un testimoni, per aconseguir que els resultats assoleixin un nivell estàndard de qualitat, cal treballar amb mètode i rigor i cal ésser conscient dels principals problemes que planteja la utilització de les fonts orals i de les respostes —no sempre unívokes— que s'han proposat.

Un mètode atractiu, però gens simple

L'originalitat de la font oral rau en que és una font creada. Sorgeix de forma deliberada, amb propòsits i finalitats de tipus històric o de recerca que tenen com a fonament unes determinades hipòtesis de treball. Es tracta d'una opció atractiva perquè ens permet obtenir i conservar testimonis, experiències o històries de vida que d'altra manera no es donarien a conèixer. D'altra banda, els seus usos són prou amplis i diversos: podem utilitzar-la com a font auxiliar o complementària; pot servir-nos per il·lustrar una biografia o alguns aspectes de la història local; però també podem fer-ne un ús més intensiu, buscant descriure i entendre tot un col·lectiu social a partir de diverses trajectòries personals. A partir d'un conjunt d'històries de vida d'individus situats en un nivell socio-estructural similar, podem esperar obtenir un cos sòlid d'evidències orals amb valor de representació. En el cas de trobar a testimonis idonis, podem omplir buits o llacunes documentals. I, alhora, podem tractar de conèixer les motivacions que els induïren a actuar com ho varen fer —o com, des del present, creuen que ho varen fer—, o podem intentar que ens revelin els seus pensaments íntims i les seves percepcions, com podrien fer-ho en epistolaris privats i en dietaris personals, generalment menys accessibles als investigadors.

Tot i els seus atractius, però, la font oral també planteja molts problemes i requereix, en consonància, un gran rigor en el seu tractament i anàlisi. Un testimoni sempre reconstrueix el significat del seu passat des de la perspectiva del present. És un fet ben natural, en la mesura en què el sentit que donem al nostre passat és important per construir-nos la pròpia identitat i per donar un sentit al nostre present. Cal tenir-ho en compte i no enganyar-se. Una investigació que es basi en records té els perills inherents a la fal·libilitat i selectivitat de la memòria, a les deformacions i falsejaments propis del jo. Això pot fer que, a voltes, en el relat d'un testimoni apareguin contradiccions irresolubles, que ens trobem amb aspectes deformats, o que el testimoni sublimi certs episodis. La mentida, el silenci, el com i el què es recorda, el mite, l'opinió... són elements presents en el relat d'uns testimonis orals que, sovint, més que informar-nos sobre uns fets passats i com els varen viure, ens indiquen còm els recorden i en quina mesura els afectà en les seves vides.

El veritable problema a l'hora d'interpretar un relat és allò que els testimonis no ens diuen o que ni tan sols volen recordar. Com exposa Luisa Passerini, sovint els silencis o les respostes inconsistents són fruit d'una autocensura col·lectiva, d'una mena de «cicatriu política», relacionada amb la implicació en determinats models socials o amb comportaments polítics com el silenci col·lectiu davant del nazisme o davant de la repressió franquista. Un col·lectiu o grup social es pot definir més pel que rebutja que no pas pel que accepta; la interpretació de les llacunes, de les absències, de les distorsions amb la realitat, han d'ésser sempre presents en l'anàlisi, ja que el fals també pot resultar significatiu

Juntament amb l'autocensura, molts altres factors incideixen en el caràcter i la qualitat dels relats basats en la memòria: l'edat de l'informant; el bloqueig davant de certes qüestions de tipus moral o ideològic; les tendències cap a la imaginació i la fantasia; la dificultat per datar els fets més enllà d'una sèrie de grans moments (el període de l'exili, la guerra, la presó); els oblots, les confusions, les errades... Per tot plegat,

sempre, que sigui possible, s'han de confrontar els fets tal com apareixen en els arxius escrits i el que d'ells han retingut les persones. Avaluat la memòria —com qualsevol altra evidència o font històrica—, implica, en primera instància, inserir-la dins d'un context de temps i de lloc i contrastar-la amb les evidències disponibles. Els documents escrits permeten delimitar millor la cultura oral i, per tant, és convenient estudiar les interaccions entre història oral i història escrita.

Sotmetre les fonts orals a la necessària crítica, equiparable a qualsevol altra font documental, ens ha de facilitar la detecció d'aquelles falsedats que de forma voluntària o involuntària els testimonis manifesten quan es recull una font oral. La gradació de la falsedat pot anar des d'una simple confusió en les dades —corregible posteriorment—, fins a la impostura més flagrant que es produeix quan el testimoni assumeix una personalitat que no és correspon a la seva, esdevenint una mena d'actor que realitza una falsa representació d'allò que es vol recordar.

La guia que teniu a les mans vol oferir un conjunt d'orientacions i recomanacions metodològiques per a aquells que, des de les institucions locals, els centres d'estudi o els instituts de secundària, estiguin interessats en dur a terme projectes de recerca basats en la memòria oral. És fruit de la discussió oberta i contrastada d'un grup ampli de persones —convocades per l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona i la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana— que treballa amb fonts orals des de diferents perspectives, i també, o millor sobretot, és fruit de la feina pacient i acurada de Maria Dolors Bernal i Joan Corbalán per donar-hi cos i forma. Tots plegats hem partit d'una premisa compartida: allò que pot i ha de distingir el treball científic fet a partir de la memòria oral d'altres usos —podem dir-ne periodístics— és la voluntat de treballar metòdicament, amb rigor i amb plena consciència dels paranys i problemes que comporta un material tan vulnerable com la memòria. Aquest rigor metodològic ha d'acompanyar-nos en totes les etapes del treball, des de la seva concepció i disseny, fins la seva difusió i tractament arxivístic. La guia segueix aquest itinerari i, en cada etapa, més que donar receptes als problemes o establir normes —sobre les quals sovint no hi ha consens—, es proposa assenyalar els aspectes problemàtics i donar indicacions sobre les formes per afrontar-los. Dit això, cal afegir que també té un biaix particular: es tracta de la preocupació per l'arxivament i conservació de les entrevistes orals i per la seva explotació i difusió actual i futura. Una preocupació derivada de la consciència que actualment s'estan generant molts documents sonors i audiovisuals a través de projectes d'història oral i que aquests fons documentals poden tenir un interès que superi de molt l'abast del projecte que els motiva. Per això la principal recomanació de la guia és treballar pensant, òbviament, en la qualitat del que vol realitzar-se, però també pensant què se'n farà del material qual el projecte hagi finalitzat. Només unes bones pràctiques acaben generant bons documents. Potser llegint aquesta guia alguns, atabalats pels consells i recomanacions, es desanimaran abans de començar. Els qui perseverin, però, han de saber que en la investigació oral allò fonamental són l'experiència i la reflexió constant sobre aquesta mateixa experiència.

Enric Saguer i Lluís Úbeda

2.

Com dissenyar el projecte

Eines per a treballs de memòria oral

Imatge: Àmbit de Recerques del Berguedà. Autor desconegut. "Regidors republicans de l'Ajuntament de Berga a la presó". Berga (Berguedà), 11/10/1934.

Quan iniciem un treball d'investigació de ciències socials, la persona o les persones que volem portar-lo a terme ens capbussem en un procés tant estimulants com complex. La investigació no és un procés lineal en el que cada pas que donem ens fa avançar, sinó que moltes vegades per a poder continuar endavant hem de tornar endarrere. Per això és possible que al llarg del procés ens apareguin inseguretats i dubtes que no ens han de desanimar en el nostre propòsit sinó que els hem de prendre com a una part intrínseca de la investigació.

Per enfrontar-nos de forma satisfactòria a aquest repte **cal que traduïm la nostra idea inicial en un projecte coherent, viable i pautat**. D'aquesta manera no evitarem els moments d'incertesa, però sí que en la mesura que siguem capaços de dissenyar i planificar el projecte els podrem fer front.

L'objectiu d'aquest apartat és descriure els elements que formen part del disseny del projecte: l'elecció de l'àmbit de treball, la recerca prèvia, la hipòtesi, els recursos humans i econòmics, i el pla de treball.

Tots aquests elements són comuns al disseny de qualsevol tipus de projecte d'investigació, però en els que utilitzem la memòria oral hi ha elements específics com la selecció del tipus d'entrevista o la selecció dels informants que també hem de tenir en compte en el disseny del projecte.¹

2.1. L'elecció de l'àmbit de treball

Encara que ens pugui semblar molt obvi, el primer pas que hem de fer és, necessàriament, l'elecció de l'àmbit de treball. **L'objectiu d'aquesta elecció és concretar un interès ja sigui personal o social en l'objecte d'investigació**. Aquesta no és una qüestió senzilla. Tots tenim uns temes en concret que ens interessin personalment, però també com a investigadors hem d'estar atents per captar l'interès que la societat té per uns determinats temes, que són canviants al llarg del temps, i alhora per provocar nous interessos i aportar nous coneixements. Si alguna característica fonamental ha de tenir l'àmbit de treball que escollim és que ens ha de motivar. La motivació és, sense cap mena de dubte, imprescindible per a portar a terme la investigació.

Tenir una idea només és el principi del procés. Més d'una vegada ens podem trobar amb una idea que creiem tenir molt clara i a l'hora de formular-la no ho és tant i, fins i tot, es pot arribar a esvaïr. No ens hem de deixar portar per la impaciència, cal que destinem el temps precís a l'elecció de l'àmbit de treball. El que no podem fer és iniciar la investigació amb un àmbit de treball poc definit i concretar-lo un cop realitzada la recerca, ja que l'únic que aconseguiríem serien uns resultats erronis i invàlids.

Per això l'elecció de l'àmbit de treball requereix un temps de reflexió previ i fonamental durant el que establim el fil conductor de la investigació. Però no l'hem d'entendre com a un procés definitiu i tancat sinó que és el punt de partida provisional i obert que hem de madurar, concretar i adequar a les nostres possibilitats. És a partir de tota aquesta reflexió que podem definir la resta d'elements del disseny del projecte. La recerca prèvia a partir de fonts escrites, arqueològiques, gràfiques, cartogràfiques, sonores, audiovisuals, estadístiques i orals (entrevistes amb possibles assessors: professors, altres investigadors...) ens pot ajudar a concretar o reformular el nostre àmbit de treball.

L'interès, personal i/o social, és la peça clau a l'hora de fer l'elecció del nostre àmbit de treball, però en les investigacions en les que utilitzem la memòria oral hi ha uns altres criteris que és útil que també tinguem presents, ja que poden marcar la prioritat dels nostres objectius: el pas del temps, el tractament de temes que només es poden documentar amb la memòria oral i la complementarietat de les fonts orals i les fonts escrites.

El pas del temps juga en contra dels investigadors que volem utilitzar la memòria oral, sobretot en aquells casos en que els testimonis que requerim siguin persones d'edat avançada. El grup de possibles informants sobre qualsevol qüestió va envellint i es va reduint a mesura que passa el temps, fins que arribarà un dia que hauran desaparegut del tot. No volem ser alarmistes, però sí que cal tenir present aquest factor, ja que una vegada aquests informants hagin desaparegut ja no serà possible que recuperem el seu testimoni directe.

Hi ha determinats àmbits de treball que de forma exclusiva o fonamental només poden ser investigats amb la memòria oral. Formen part d'aquest conjunt tots aquells temes dels que o hi ha poca documentació escrita o directament no es recull als documents escrits: aspectes de la vida quotidiana, coneixement de sectors socials "sense història" o marginats per la història oficial (dones, immigrants, represaliats...), el món de les mentalitats, sentiments, sistemes de valors, costums, tradicions orals, diversos aspectes de la lingüística (vocabulari, toponímia, fonètica...) i un llarg etcètera.

En un darrer apartat distingim tots aquells àmbits de treball que tradicionalment han estat tractats amb fonts escrites, als que s'ha anat incorporant la memòria oral. Són els casos majoritaris i l'ús que s'ha fet de la memòria oral ha estat per revisar, comprovar, completar o ampliar el contingut de les investigacions, però no només això, la memòria oral també ha propiciat que en determinats casos es canviés la perspectiva del plantejament del projecte i els criteris d'anàlisi de la investigació.

L'elecció de l'àmbit de treball no és només una qüestió temàtica i si **la concreció del tema és important també ho són els seus límits en el temps i l'espai**. En aquest sentit, escollir el tema no és suficient sinó que cal acotar-lo en el temps i l'espai per fer-lo manejable en termes de recerca.

L'interès, personal i/o social, és la peça fonamental en l'elecció de l'àmbit de treball en qualsevol investigació.

En els àmbits de treball susceptibles d'utilitzar la memòria oral cal tenir present i prioritzar en funció de:

- Possibles informants en perill de desaparició
- Temes que únicament es poden documentar amb la memòria oral
- Complementarietat de la memòria oral amb les fonts escrites
- El nivell de concreció en l'àmbit de treball ha de ser proporcional als seus límits en l'espai i el temps.

Davant les dificultats que planteja concretar l'àmbit de treball, alguns autors recomanen formular-lo com una pregunta (o una bateria de preguntes encadenades o derivades). Segons aquesta tècnica formulem la pregunta a partir d'un resum de la nostra idea inicial i, si ho fem a un nivell correcte, a més de l'àmbit de treball també determinarem els mètodes i el tipus d'anàlisi que requereix.

Aquesta pregunta inicial ha de complir certs requisits. A banda de ser ètica, innovadora i interessant, també ha de ser:

- **Precisa:** ha de tenir una única interpretació.
- **Pertinent:** més que una pregunta únicament descriptiva, ha de ser comprensiva i no pot incloure respostes o judicis previs.
- **Viable:** cal que sigui abastable en el seu plantejament pels recursos disponibles.

Aquesta tècnica és una opció. El seu objectiu és fer explícit el nostre àmbit de treball i detectar possibles mancances o imprecisions. Independentment que triem formular o no la pregunta, el que sí que és totalment necessari és que **elegim i concretem el nostre àmbit de treball a partir de la reflexió**.

2.2. La recerca prèvia

Un cop hem establert el nostre àmbit de treball, el següent pas és endinsar-nos en el seu coneixement i aquest no és un procés lineal, ja que la recerca prèvia ens pot ajudar a acabar-lo de perfilar o reformular. Aquesta és una tasca fonamental en qualsevol investigació, però encara ho és més en la que s'utilitzi la memòria oral.

¹ Tots aquests elements específics els tractarem a l'apartat 3.

Una recerca prèvia acurada i continuada ens permet aprofundir en el coneixement de l'àmbit de treball i definir el seu context, però també ens dóna més possibilitats d'obtenir uns bons resultats de les entrevistes, perquè ajuda a preparar millor els guions i qüestionaris i, en el moment de l'entrevista, ens permet entendre i valorar millor allò que explica l'informant.

Per a conèixer el context del nostre objecte de treball i fer-nos un estat de la qüestió, hem de recórrer a la consulta de totes les fonts d'informació que estiguin al nostre abast. Mai es pot arribar a fer una recerca prèvia exhaustiva, ja que no disposem del temps necessari i sempre ens faltarien hores: els terminis per a la realització de les investigacions sempre són curts i moltes vegades s'han de compatibilitzar amb altres activitats. Per això és important que remarquem que **la recerca prèvia és una tasca de fons**, és a dir, és una tasca permanent que hem de mantenir al llarg de totes les etapes del projecte i que recomanem planificar.

Gairebé de qualsevol tema que ens disposéssim a investigar trobaríem un llarg llistat de fonts on obtenir informació, no obstant, l'única manera que tenim de poder fer una recerca prèvia amb resultats i sense desviar-nos del nostre camí és fer-la de forma selectiva. Hi ha alguns criteris que ens poden ser d'utilitat per a portar-la a terme:

- Centrar-nos en la consulta de fonts d'informació relacionades amb el nostre àmbit de treball o amb la nostra pregunta inicial, si hem optat per aquesta tècnica.
- Davant de la immensitat d'opcions, la nostra llista de consultes ha de ser realista i abastable. Per tant, s'ha d'adequar al temps del que disposem i a les nostres possibilitats.
- Les nostres consultes haurien d'anar destinades, primer, a obtenir informació general i, després, informació més específica.
- Per obtenir una visió més rica és necessari que incloquem fonts que ens donin enfocaments contraposats del nostre àmbit de treball.

I encara una darrera qüestió. Cal que invertim temps i recursos per a **reflexionar a l'entorn de la recerca** que hem portat a terme. Ja que per molt exhaustiva que sigui, si no l'analitzem i l'assimilem ens servirà de ben poc a l'hora de plantejar el projecte amb coneixement, de definir la nostra hipòtesi de treball, de seleccionar el tipus d'entrevista que volem realitzar, de definir la mostra dels informants, de preparar el guió i/o el qüestionari i de realitzar l'entrevista. Però no només ens serveix fins que realitzem les entrevistes sinó que també ens ha d'ajudar en tot el treball posterior d'investigació. En aquest sentit diferenciem les entrevistes periodístiques de les entrevistes que es realitzen en un projecte d'investigació de ciències socials que utilitzin la memòria oral, així, mentre que en el periodisme l'entrevista és una finalitat en si mateixa, per a les ciències socials només és un mitjà per a obtenir dades que posteriorment s'han d'analitzar i contrastar. I la recerca és fonamental tant en el treball previ de preparació, en la realització de les entrevistes, com en l'anàlisi posterior.

La recerca prèvia ens permet aprofundir en el nostre àmbit de treball, però també ens ajuda a la preparació i realització de l'entrevista i afecta als resultats finals de la investigació.

És una tasca que s'ha de mantenir al llarg de tot el projecte i per això cal que la planifiquem i que hi reflexionem.

2.3. La hipòtesi

Per a organitzar la investigació a partir dels coneixements i les reflexions prèvies sobre l'àmbit de treball, cal que definim com a mínim una hipòtesi de treball. **La hipòtesi estableix els eixos centrals de la**

recerca i en el cas d'haver utilitzat la tècnica de la pregunta inicial, la hipòtesi es presenta com una resposta provisional a aquesta pregunta.

En qualsevol cas la formulació de la hipòtesi la fem de manera provisional. Comprovarem la seva validesa contrastant-la amb les dades extretes de la consulta i anàlisi de totes les fonts d'informació que utilitzem durant la realització del projecte i segons els criteris d'anàlisi que haguem establert.

De fet, la funció de la hipòtesi és fer de pont d'enllaç entre la reflexió teòrica i el treball empíric. Per desenvolupar la seva funció és imprescindible que sigui formulada abans de la realització de la investigació per a obtenir uns resultats satisfactoris, però a més cal que sigui clara i específica en la seva formulació perquè no deixi lloc a possibles ambigüitats.

2.4. Els recursos humans

Un altre aspecte a tenir present en la fase de disseny del projecte d'investigació és conèixer els recursos humans dels que disposem ja que el seu número, experiència, dedicació i funcionament condicionaran tant la planificació del projecte com la seva realització.

Bàsicament trobem dues possibles maneres de realitzar el treball: individualment o en equip. Treballar d'una o d'altra manera no sempre depèn tant de la nostra voluntat com de la naturalesa del propi treball i de la forma en que el plantejem. No és el mateix un treball de caire marcadament individual com pot ser el cas d'un investigador que estigui realitzant la tesi, que aquell treball que es promou des d'un centre d'estudis o d'un centre d'ensenyament en el que puguin estar implicats un grup de persones. Tant una forma com l'altra presenten avantatges i inconvenients i cal que ho tinguem en compte.

En un treball individual la persona que el porti a terme és l'únic responsable del seu disseny i de la seva realització. Fer-se un mateix les coses comporta avantatges com la llibertat en la presa de decisions, tenir sota control tots els elements del procés, aconseguir uns plantejaments, uns criteris i uns resultats més homogenis o tenir en exclusiva la propietat del resultat del projecte. Però, per altra banda, això significa que un està sol, que tota la feina del projecte recaurà en una mateixa persona i això condiona l'abast, sobretot espacial i cronològic, del treball.

Un treball fet en equip permet que el seu abast sigui més ampli i és imprescindible funcionar així en determinats tipus d'investigacions, però el treball en equip és un repte tan enriquidor com complex. L'organització és en aquests casos un factor clau. És indispensable que determinem els rols necessaris per a portar a terme la investigació i fer la distribució de responsabilitats tenint en compte les habilitats, especialitzacions, experiències i dedicació dels integrants del grup; i la necessitat d'un cap, director, coordinador... de l'equip. Però això no és suficient, cal que cada membre del grup tingui clares les responsabilitats i les tasques que li pertocuen i que s'estableixin mecanismes per a detectar i solucionar possibles problemes, fer aportacions, etc. En els casos de projectes de memòria oral, els manuals solen recomanar treballar amb un grup interdisciplinari en el que figurin documentalistes, entrevistadors, transcriptors, investigadors i arxivers, però a la pràctica aconseguir aquest equip ideal no està a l'abast de tothom.

Tant si treballem individualment com en grup, és en aquest moment quan hem de decidir si cal incloure la figura de l'assessor extern.

És important conèixer els recursos humans amb els que comptem, ja que el seu número, la seva experiència, la seva dedicació i el seu funcionament condionen la planificació i la realització del projecte.

2.5. Els recursos econòmics

Quantificar econòmicament la realització d'un projecte d'investigació és una qüestió que aparentment pot semblar-nos feixuga, però és totalment necessària si volem que la investigació es realitzi. És el moment en que hem d'equilibrar la balança entre les nostres necessitats i les nostres possibilitats, veure en quina situació ens trobem i, sobretot, ser realistes.

Si el nostre projecte està inclòs en el programa d'actuacions d'una entitat, ja sigui un centre d'estudis o una associació, la previsió del seu cost econòmic haurà d'incorporar-se en el pressupost anual de l'entitat.²

Independentment de la vinculació que el projecte tingui amb alguna entitat de la que depengui econòmicament, hem de concretar el cost econòmic del projecte. Aquest és un pas totalment imprescindible si volem optar a alguna subvenció, ajut econòmic, beca, etc. Per tant, per una banda hem de situar tots els conceptes que poden suposar despeses i per l'altre tots els possibles ingressos.

Conceptes a tenir en compte per a pressupostar un projecte

Despeses

Despeses de funcionament

Equipaments

Informàtica (ordinadors, impressores, escàners, sistema operatiu, programari).

Enregistradors/reproductors de so o d'imatge i so, analògics o digitals, càmeres de fotografia, micròfons, aparells de transcripció.

Material fungible

Paper, fotocòpies, cintes, disquets, cd, dvd, pel·lícula fotogràfica, etc.

Material de suport

Llibres, revistes, subscripcions, etc.

Despeses de personal

Remuneracions

Membres de l'equip, formadors, col·laboradors i assessors.

Viatges i dietes

Desplaçaments, allotjaments, dietes, etc.

Despeses de difusió

Activitats que s'organitzen per donar a conèixer l'activitat, els resultats parcials o totals del projecte (publicació, pàgina web, exposició, etc.).

Imprevistos

Entre 5 i el 10% del total del pressupost.

Ingressos

Ingressos de funcionament

Ingressos de l'entitat per al seu funcionament en general, procedents de les quotes dels associats, etc.

Ingressos d'aportacions

Ingressos corresponents a les subvencions, aportacions econòmiques, beques i ajuts que es poden rebre dels organismes oficials o del sector privat, normalment destinats per a una activitat en concret.

Ingressos de difusió

Ingressos procedents de les activitats que s'organitzen per donar a conèixer l'activitat, els resultats parcials o totals del projecte (venta d'entrades o publicacions, exhibició d'exposicions, aportacions voluntàries, etc.)

d'altres organismes (universitats, centres d'estudis, associacions, sector privat, etc.) per a poder presentar el projecte i rebre alguna ajuda econòmica. En qualsevol cas, hem de consultar detingudament les bases de cadascuna de les convocatòries per veure quins són els conceptes subvencionables i els requisits que hem de complir. També hem de tenir present que la sol·licitud, l'acceptació i la justificació de qualsevol ajut representa una certa dedicació a tasques administratives.

2.6. El pla de treball

L'objectiu del pla de treball és explicitar de forma ordenada tots els elements del nostre projecte. Planificar ens permet saber què hem de fer (actuacions), qui ho ha de fer (recursos humans), com ho hem de fer (metodologia) i quan ho hem de fer (temporalització) en tots i cadascun dels passos que hem de seguir en el disseny, la realització i la difusió del treball. I ens dóna una doble perspectiva del projecte, ja que si per una banda ens ofereix una visió de conjunt, per l'altra ens permet definir el nivell de concreció al que volem arribar, segons les característiques del projecte i les nostres necessitats i possibilitats. Planificar significa pensar en tot i deixar menys aspectes a l'imprevist.

Ens hem de marcar els objectius tant generals com específics que volem aconseguir. Aquestes mateixes fites concretes ens defineixen les actuacions necessàries per aconseguir-les. També hem d'explicitar la metodologia amb la que portarem a terme les actuacions tenint en compte els nostres recursos i la temporalització d'aquestes, o sigui, la quantitat de temps que destinarem a cadascuna d'elles i la distribució del temps que en farem. Així, veurem que hi ha tasques que cal portar-les a terme de forma seqüencial, però també veurem com n'hi ha que es podran portar a terme de forma coincident i paral·lela, fent el procés més ric, motivador i efectiu.

La representació gràfica del pla de treball ens pot ser útil per veure l'abast del projecte de forma visual. Les possibilitats que tenim de fer aquesta representació són diverses i no en podem donar una de definitiva i millor que les altres. Cadascú s'haurà de fer el seu propi model, el que millor s'adapti a les seves necessitats i possibilitats. Potser l'única recomanació que fem és que la representació ens permeti veure les actuacions que coincideixen en el temps. Per fer-nos una idea adjuntem un exemple genèric, a partir de l'estructura d'aquesta guia, que pot ser adaptable al nostre projecte.

Ens serà molt útil que estiguem atents a les convocatòries de subvencions de les diverses administracions (Unió Europea, govern central, comunitat autònoma, diputació provincial, consell comarcal, ajuntament) a través dels corresponents butlletins oficials i també haurem d'estar al cas de les possibles convocatòries

² Per aprofundir en la confecció del pressupost veure: Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana (ed.). "El pressupost" a GESTIÓ dels centres d'estudis, 3

Objectiu: Elaborar un projecte d'investigació sobre l'àmbit de treball X en el que s'utilitza la memòria oral.

Objectius específics: 1. Recollir els testimonis de persones implicades o que van viure els fets.
2. Etc.

Qué?

Disseny del projecte:
elecció àmbit de treball, recerca previa, formulació d'hipòtesi i elaboració del pla de treball

Dissenyar la metodologia. Preparació de les entrevistes; selecció del tipus d'entrevista, els informants, el guió i documents relacionats

Realització de les entrevistes; concretar, preparar l'equip, realització i arxivament

Treballar les fonts elaborades:
transcripció i anàlisi

Difusió: web, publicació, acte de presentació, etc.

Qui?

L'investigador
El director, coordinador ... de l'equip + investigadors
El professor amb un representant de cada grup d'alumnes

L'investigador
El director, coordinador ... de l'equip + investigadors
El professor amb un representant de cada grup d'alumnes

L'investigador
Els investigadors
Els alumnes
Els entrevistadors
...

L'investigador
Els investigadors
Els alumnes
Els transcriptors
...

L'investigador
L'equip
Els alumnes
L'Entitat
...

Com?

Consulta fonts d'informació
Reflexió

gener	febrer	març	abril	maig	juny
juliol	agost	set	oct	nov	des

Consulta fonts d'informació
Proves pilot

gener	febrer	març	abril	maig	juny
juliol	agost	set	oct	nov	des

Entrevistes
Concreció per telèfon, directament
Firmar autoritzacions
Enregistrament de veu i/o imatge

gener	febrer	març	abril	maig	juny
juliol	agost	set	oct	nov	des

Transcripció parcial determinats fragments
Contrastar les fonts i redactar conclusions

gener	febrer	març	abril	maig	juny
juliol	agost	set	oct	nov	des

Depèn del producte resultant

gener	febrer	març	abril	maig	juny
juliol	agost	set	oct	nov	des

3.

Com treballar

Eines per a treballs de memòria oral

Imatge: Arxiu Comarcal del Baix Llobregat. Donació: Filomena Güell Gavalrà. Autor desconegut. "Casament civil de Josep Güell Cañameras amb Hortènsia Olivé, durant la Guerra Civil". Sant Feliu de Llobregat (Baix Llobregat), 1937-1938.

3.1. L'entrevista

L'entrevista és la tècnica amb la que recuperem l'experiència dels informants sobre un tema determinat en un lloc i temps concret. És utilitzada per diverses disciplines: el periodisme, la sociologia, la història, l'antropologia, la lingüística, etc.

La tècnica és sempre la mateixa, el que canvia és l'objecte d'investigació, la tradició en el seu ús i la seva finalitat. En aquest sentit, per disciplines com el periodisme, la sociologia o l'antropologia, l'entrevista és un element fonamental, tradicional i desenvolupat en la seva base de treball. En canvi per altres disciplines, com la història, la recuperació de l'entrevista com a tècnica de treball és molt més recent i per tant el seu nivell de desenvolupament no està tan avançat, encara que ja és més que evident que ha ajudat a obrir noves perspectives d'investigació i ha generat tot un debat al voltant de la seva utilització.

La diferència més rellevant es dona en referència a la finalitat per a la que s'utilitza l'entrevista en cada cas. Pel periodisme prima la immediatesa de la notícia i l'entrevista és la tècnica que permet captar i difondre aquesta informació ràpidament, fet que la converteix en una finalitat per ella mateixa. En canvi **per les ciències socials l'entrevista és un mitjà per a recollir dades (relats, testimoniatges, experiències, coneixements,...) que després han de ser tractades, elaborades, contrastades amb altres fonts d'informació i analitzades a partir d'uns criteris clars i metòdics.**

Una de les característiques de l'entrevista és el seu caràcter d'acte únic i irrepetible que es produeix en un espai i temps determinat, fruit de la interacció de dues o més persones. El fet que en la comunicació entre l'entrevistador i l'informant s'estableixi tant una relació personal com social, fa que per molt que ens esforcem, sigui impossible aconseguir la repetició exacta d'una entrevista. Com passa en tots els treballs artesanals, ens hi podrem acostar o s'assemblarà molt, però el resultat mai serà el mateix.

L'ús de l'entrevista per la memòria oral és tan rellevant com complex. La forma en que preparem l'entrevista, seleccionem el tipus d'entrevista i els informants, els coneixements previs que tinguem sobre el tema, les nostres qualitats com a entrevistadors, les qualitats dels informants, el lloc on transcorri l'entrevista, la seva durada i la relació entre l'entrevistador i l'informant són factors determinants que condicionen les informacions obtingudes. A més, el caràcter efímer de l'entrevista fa que fixem el resultat mitjançant el seu enregistrament. Encara que el primer model de fixació de l'oralitat sigui el quadern de camp, actualment prendre notes de l'entrevista és una opció minoritària.

Està clar que algunes situacions no les podrem evitar, però la depuració de la tècnica ens ha de permetre minimitzar els efectes negatius i potenciar els aspectes positius. Tot aquest conjunt d'elements condicionen la realització de l'entrevista i, de retruc, els resultats finals de la investigació.

3.2. La preparació de l'entrevista

A l'apartat 2 hem tractat els elements comuns en el disseny de qualsevol tipus de projecte d'investigació, però ja hem indicat l'existència de tot un seguit d'elements específics en les investigacions en les que utilitzem la memòria oral: la selecció del tipus d'entrevista i dels informants, i l'elaboració del guió i/o qüestionari i de la fitxa de l'entrevista. Tots aquests elements els podem planificar i elaborar de forma paral·lela al disseny del projecte, de fet és necessari que ho fem d'aquesta manera, ja que tots ells interaccionen entre si. Així segons el tipus de projecte i quins siguin els nostres objectius i les nostres hipòtesis de treball, necessitarem un tipus o altre d'entrevista, però aquesta elecció també estarà condicionada per la definició de la mostra dels informants i per les habilitats de l'entrevistador.

La preparació de les entrevistes la podem assimilar a la recerca prèvia de la que hem parlat a l'apartat 2, ja que la consulta de les fonts d'informació ens ha de servir tant per a fer un estat de la qüestió del nostre objecte de treball, com per a preparar-nos a fons els àmbits d'interès que han de quedar reflectits en els guions i els qüestionaris, i per a obtenir recursos per a portar a terme les entrevistes d'una forma satisfactòria. Entre les fonts d'informació que hem de consultar no ens hem d'oblidar de les fonts orals i de la possibilitat de fer entrevistes prèvies de prospecció per a recopilar informació a nivell general que ens ajudi a concretar els elements de l'entrevista (temes, idees i informació).

Els aspectes sobre els que hem de treballar i reflexionar són diversos. Cal que treballem sobre el context del nostre objecte d'investigació i sobre les hipòtesis de treball establertes, però també hem de concretar l'estudi dels aspectes específics que haurem de determinar en base el nostre àmbit de treball (característiques de la zona geogràfica, del grup social, aspectes lingüístics, esdeveniments importants... o sigui, tots aquells aspectes concrets que siguin determinants pel nostre tema). I encara hem d'anar un pas més enllà per estudiar la situació dels informants tant a nivell personal (domicili, lloc i data de naixement, entorn familiar, etc.) com professional (ofici, lloc de treball, situació laboral, etc.) i fins i tot hem d'intentar esbrinar la seva actitud enfront les qüestions que li plantejarem (reafirmació, frustració, etc.).

D'aquesta manera obtenim els recursos necessaris per portar a terme l'entrevista tenint molt clar quin és el nostre objectiu, diferenciant la informació essencial de l'accessòria i adquirint la capacitat de conduir i reconduir, si es dona el cas, a l'informant. De fet, gran part de l'èxit o del fracàs de l'entrevista i del resultat final de la investigació recau en aquesta tasca de preparació prèvia.

3.2.1. La selecció del tipus d'entrevista

La selecció del tipus d'entrevista que utilitzarem és una elecció en la que conflueixen diversos factors:

- Els objectius de la investigació
- Les hipòtesis de treball
- La disposició de recursos i de temps
- El tipus d'informant
- Les qualitats de l'entrevistador (aptituds, experiència, etc.)

No hi ha un únic model vàlid. Entre totes les opcions possibles hem de triar i adequar el tipus d'entrevista que més s'escaigui per ajudar-nos a obtenir el tipus de resultats esperats. Així quant més clars i concrets tinguem els factors que hem esmentat anteriorment, més clar i concret tindrem el model d'entrevista que utilitzarem.

Donat l'ampli ventall tipològic, s'han establert diverses propostes de classificació dels models d'entrevista però aquí per donar una visió el més entenedora possible presentem els tipus d'entrevistes des d'un doble vessant, en primer lloc, segons la seva forma i els objectius de la recerca i, després, segons la implicació de l'entrevistador.

3.2.1.1. Segons la forma i els objectius de la recerca

Històries de vida

En aquest cas, l'objectiu de l'entrevista se centra en la vida d'una o més persones, de la que es fa una anàlisi tant de les pròpies experiències viscudes com de l'explicació que el propi protagonista en fa. Hem de tenir molt present que cadascú de nosaltres entenem la vida a la nostra manera i això ens pot portar a situacions en que per a l'entrevistador un determinat tema sigui molt important, mentre que per a l'informant sigui secundari i a la inversa. Trobar el centre de gravetat de cada informant ens ajudarà a obtenir la informació.

Distingim tres formes de presentació final d'aquest tipus d'entrevistes que es diferencien pel paper que pren en cadascuna l'entrevistador i l'informant:

- Les autobiografies: la recerca es basa en les experiències vitals de l'informant, sent ell mateix el que en fa el relat. El paper de l'entrevistador/investigador és molt reduït i es posa al servei de l'informant.
- Les biografies: la recerca es basa en les experiències vitals d'una o més persones. En aquest cas el paper de l'entrevistador/investigador és el d'analitzar i contextualitzar les informacions aportades en els relats.
- Els treballs temàtics basats en històries de vida: l'objecte de recerca deixen de ser les experiències

vitals de la persona o persones informants per centrar el treball en un tema que fa de fil conductor. En aquest cas les experiències individuals són importants com a informació d'aspectes determinats de la investigació i la tasca d'anàlisi que realitza l'entrevistador/investigador té més pes que les aportacions dels informants (cites).

Entrevistes en profunditat

L'interès d'aquest tipus d'entrevista se centra en aprofundir en el coneixement d'un o més temes a partir de l'explicació que fan els informants, no sols de la seva experiència personal sinó també de l'experiència col·lectiva i de la dimensió social i el context en el que succeeixen els fets. Per tant, aquest tipus d'entrevista requereix una selecció molt acurada dels informants que han de tenir una elevada capacitat de reflexió i l'habilitat suficient per explicar-nos els fets en aquests dos nivells. Per la seva extensió aquesta entrevista sol desenvolupar-se amb el mateix informant en diverses sessions, durant les que es tracten els diversos temes.

Entrevistes temàtiques

L'objectiu de les entrevistes temàtiques és aprofundir en el tractament d'un o diversos temes amb la participació d'un grup ampli d'informants, que en aquest cas són seleccionats sempre que compleixin certes característiques personals, familiars, laborals, etc. que vindran determinades per la temàtica del treball i les necessitats de cada cas concret.

Entrevistes col·lectives

L'entrevistador es reuneix en un mateix lloc i espai amb diverses persones per plantejar un o diversos temes. Aquest grup d'informants pot ser un col·lectiu ja formalitzat en el que tothom es conegui o pot haver estat creat especialment per a l'ocasió, sí és així, es pot donar el cas que els informants no es coneguin entre si.

El principal punt a favor d'aquest tipus d'entrevista és la possibilitat que ofereix per a recuperar la memòria col·lectiva a partir de la confrontació en un mateix moment de diverses experiències i punts de vista, que tant poden ser complementaris, com oposats o simplement diferents. Aquest és un factor que pot enriquir molt la visió de conjunt dels fets, però d'altra banda, fer les explicacions al davant d'altra gent (recordem coneguda o no) pot portar a condicionar o coaccionar les opinions dels informants per timidesa, per rol social, per prestigi, per vergonya, per ideologia... sigui com sigui, invalidant la informació obtinguda.

Altres aspectes de caràcter pràctic com la dificultat de dirigir la conversa i de treballar posteriorment amb l'enregistrament (saber qui parla en cada moment, no tallar el desenvolupament dels discursos de cada persona, que no es creïn centres de discussió paral·lels, la desviació dels temes, etc.) fa que aquesta no sigui un tipus d'entrevista recomanable com a eina de treball per a obtenir informació, però sí que ho és com a eina per a tenir una visió de conjunt (detectar els temes més significatius, els diversos punts de vista, etc.) i també per a identificar i captar bons informants.

3.2.1.2. Segons la implicació de l'entrevistador

Ja hem comentat l'existència de diversos tipus d'entrevista, el ventall d'opcions i la possibilitat de combinacions que aquest fet ens proporciona, així que per tenir una visió de conjunt el més entenedora possible marquem tres tipus d'entrevistes segons la implicació de l'entrevistador, encara que no es corresponguin a models tancats i només siguin eixos orientatius. Les opcions van des de les entrevistes més estrictament tancades, amb preguntes i respostes rígidament determinades (tests) a les més obertes, en les que ni les preguntes ni les respostes estan prèviament determinades (conversa). I no ens cansem de repetir que l'elecció sempre dependrà del nostre objecte de treball i les nostres necessitats i possibilitats.

Entrevistes dirigides

Les preguntes estan establertes i plasmades en un qüestionari abans de realitzar l'entrevista i aquesta és l'eina que l'entrevistador ha de seguir per a formular les preguntes amb les mateixes paraules i en el mateix ordre a tots els informants.

Segons sigui el grau d'estructuració previst en les respostes, l'informant gaudeix d'un major o menor marge de llibertat per a expressar-se. Una possibilitat són les respostes de final tancat en les que l'informant només ha d'assenyalar una de les opcions que se li ofereixen, ja sigui a través d'un Sí/No, del seu grau d'acord amb l'enunciat de la pregunta (amb números o adverbis) o de respostes breus redactades. L'altra opció són les respostes de final obert en les que l'informant respon lliurement amb una extensió que pot ser limitada.

Aquest tipus d'entrevista no és el més utilitzat en les investigacions basades en la memòria oral per les limitacions que presenta, encara que no és una opció que es pugui descartar, ja que d'aquesta manera ens assegurem que tothom respon a les mateixes preguntes, fet que facilita la seva anàlisi posterior i l'obtenció de dades quantitatives i/o qualitatives a nivell general. Això és interessant per a determinats tipus de projectes i per a determinades situacions com les investigacions realitzades en equip, quan les entrevistes no les realitzen persones vinculades directament al projecte, quan les possibles respostes són conegudes, definides i limitades en número o quan resulti interessant analitzar les respostes de diverses persones a unes mateixes preguntes.

Entrevistes semidirigides

La flexibilitat és la seva principal característica, però té dos vessants, per una banda ens permet tractar i conèixer aspectes que són difícils de captar i que no podem trobar en altres tipus de fonts d'informació com són les creences, els sentiments, les idees, els valors, etc. Però aquesta mateixa flexibilitat fa que cada entrevista sigui diferent i única, augmentant el grau de complexitat de la seva anàlisi. Tot i això, per la seva riquesa, és el tipus d'entrevista més utilitzada en les investigacions de ciències socials.

L'eina bàsica d'aquest tipus d'entrevista és el qüestionari que l'entrevistador/investigador ha elaborat i que és l'eina de recolzament de la que disposa per a orientar l'entrevista i reconduir-la en el cas necessari. En el qüestionari es relacionen els temes principals i les diverses qüestions a tractar de cadascun d'ells. No és necessari redactar les diverses qüestions com a preguntes formulades, fins i tot és positiu que no sigui així per evitar que la redacció de la pregunta redueixi la flexibilitat que caracteritza aquest tipus d'entrevista. És més, no cal ni seguir al peu de la lletra el qüestionari, ni fer-ho de forma ordenada, ni tractar tots els temes que es preveuen en ell. Depèn de la nostra habilitat, experiència, preferències o necessitats que el consultem durant l'entrevista o simplement el tinguem com a una eina de treball prèvia per preparar l'entrevista a fons i que en el moment de la seva realització, el qüestionari sigui només una eina de comprovació o acompanyament.

La funció de l'entrevistador és dirigir l'entrevista, encaminant i reconduint a l'informant per a obtenir els objectius plantejats. Per la seva banda, l'informant gaudeix de plena llibertat per a expressar-se en el seu llenguatge i al seu ritme.

Entrevistes no dirigides

Aquest tipus d'entrevistes s'acosten a una conversa entre dues persones sobre diversos temes. La funció de l'entrevistador es limita a estimular a l'informant perquè expliqui les seves experiències i opini, sense cap condicionament ni limitació, sobre les qüestions proposades a partir d'una simple relació inicial de temes. L'entrevistador té plena llibertat per a incorporar els nous temes que vagin sorgint al llarg de l'entrevista.

Utilitzar aquesta forma d'entrevista és una opció vàlida per a certs tipus de treballs en els que és important la llibertat absoluta de l'informant, encara que no és l'opció majoritària. Alguns investigadors la recomanen per a utilitzar en les entrevistes prèvies per a obtenir una visió general de la qüestió i posteriorment aprofundir en els temes més rellevants mitjançant l'entrevista semidirigida.

Quadres per a seleccionar el tipus d'entrevista

Ja hem comentat abans que la línia divisòria entre els diversos tipus d'entrevista a vegades pot ser difusa i que les combinacions possibles són múltiples. Per a valorar millor el tipus d'entrevista segons la implicació de l'investigador que ens convé pels nostres interessos, exposem uns quadres basats en dos criteris: segons el tipus de preguntes i segons el tipus de respostes, seguint els tres eixos orientatius que hem marcat.

Segons el tipus de preguntes			
	Preguntes tancades	Preguntes semiobertes	Preguntes obertes
Característiques	Les mateixes preguntes amb la mateixa formulació i en el mateix ordre per a tots els informants.	A mig camí entre les tancades i les obertes. Flexibilitat dirigida.	Total llibertat.
Forma de presentació	Qüestionari tancat.	Qüestionari on es relacionen els temes i els aspectes a tractar..	Relació inicial i oberta de temes a plantejar.
Funció de l'entrevistador	Es limita a seguir el qüestionari.	Porta la direcció de l'entrevista, centrant controlant el seu contingut.	Estimula a l'informant perquè s'expressi lliurement.
Objectius	Assegurar que es planteja a tots els informants les mateixes preguntes, de la mateixa manera i en el mateix ordre.	Aprofundir en els temes que ens interessin per a la nostra investigació.	Suggestir possibles qüestions a tractar segons es desenvolupi l'entrevista.

Segons el tipus de respostes			
	Respostes tancades	Respostes semiobertes	Respostes obertes
Característiques	Major o menor grau de llibertat en la resposta segons l'estructuració del qüestionari.	Llibertat per a respondre, sota el control de l'entrevistador.	Total llibertat per a respondre.
Funció de l'informant	Condicionat a respondre segons el tipus de resposta prevista.	Gaudeix de plena llibertat per expressar-se en el seu llenguatge i al seu ritme.	Gaudeix de plena llibertat per expressar-se en el seu llenguatge, al seu ritme i sobre les qüestions que li suggereixin o que plantegi voluntàriament.
Objectius	Assegurar que tots els informants responen a les mateixes preguntes.	Obtenir informació qualitativa de les qüestions plantejades i la possibilitat de tractar aspectes no perceptibles com sentiments, idees, valors, etc.	Obtenir una visió general de les experiències dels informants que s'expressen amb total llibertat. Possibilitat de trobar bons informants.

3.2.2. La selecció dels informants

Els informants són una peça clau en les investigacions que utilitzen la memòria oral, les informacions que n'obtinguem són fonamentals per al desenvolupament de la nostra investigació i poden condicionar els resultats finals de la recerca, per això és molt important fer-ne una selecció acurada. I no és una tasca fàcil, més encara quan hem de conjugar els objectius del treball, la recerca prèvia, el tipus d'entrevista i el tipus d'informants, tots ells elements clau per a portar a terme l'entrevista i que s'interrelacionen i es condicionen mútuament.

Per aquest motiu quan ens plantegem realitzar la selecció dels informants hem de tenir presents tres criteris bàsics que ens ajudaran a ajustar la nostra selecció en base:

- Els objectius de la nostra investigació, perquè sigui adequada.
- La nostra disponibilitat de temps i de recursos humans i econòmics, perquè sigui viable.
- Que sigui el màxim possible de representativa, perquè sigui vàlida.

Trobar l'equilibri i aconseguir l'adequació, la viabilitat i la validesa de la nostra selecció d'informants no és una tasca senzilla i, per això, és molt important tenir les idees clares i seguir unes pautes per al procés de selecció.

El primer que ens cal és elaborar una relació inicial de persones que es poden convertir en possibles informants. Aquest llistat el confeccionarem a partir de la recerca d'informants que haurem fet per diversos mitjans, alhora complementaris, segons les nostres necessitats i possibilitats:

- En la fase de documentació sobre el tema objecte del nostre treball i per a la preparació de les entrevistes haurem hagut de **consultar diverses fonts d'informació** on poden aparèixer referències i dades identificatives de persones susceptibles de ser incloses al llistat. Aquesta recerca es pot veure complementada per la consulta d'altres fonts d'informació accessibles, encara que ens podem trobar casos en els que no tinguem l'oportunitat d'obtenir aquest tipus d'informació ja sigui per la desaparició de les fonts d'informació o bé per la seva inexistència.
- A partir d'un contacte inicial, ja sigui d'algun possible informant o d'una persona coneixedora del tema, podem **obtenir referències d'altres persones**, també possibles informants, que al seu torn ens poden ajudar a ampliar el llistat inicial. La mateixa persona que ens dona les referències també ens pot facilitar la primera presa de contacte amb la persona referenciada.
- Una altra opció que tenim és **cercar les persones en els seus propis espais** de lleure, d'associacionisme, de treball, etc. (espais joves, casals d'avis, associacions, parcs, mercats, comunitats, empreses, sindicats, partits polítics, escoles, etc.).
- També podem **utilitzar els mitjans de comunicació**, de nivell local, comarcal o del nivell que ens faci falta, per donar a conèixer el treball que ens ocupa i sol·licitar la participació de persones que ens poden oferir informació.

Tot i els nostres esforços es pot donar el cas que per la dispersió dels protagonistes o per qualsevol altre motiu sigui impossible elaborar aquest llistat inicial o bé que per l'objecte del nostre treball no sigui imprescindible.

De la mateixa manera hem de valorar les possibilitats reals que tenim per a entrevistar a la totalitat dels possibles informants. Si la llista és àmplia i inabastable hem de determinar la quantitat d'informants i les característiques que han de reunir. **Qualsevol tècnica de mostreig que utilitzem està destinada a elaborar una mostra representativa i tenim diverses alternatives per aconseguir-ho, però la representativitat estadística només es podrà donar quan utilitzem qüestionaris tancats, en la resta de casos és molt difícil per no dir impossible, aconseguir-la.** Però això no implica que la selecció no l'haguem de basar en criteris raonables i explícits. Podem compensar la manca de representativitat estadística amb una àmplia diversificació dels perfils dels testimonis per tal de garantir la pluralitat de perspectives i experiències.

No obstant, no hem d'oblidar que en la memòria oral els elements de treball són persones que a més, majoritàriament, són d'edats avançades. Per aquest motiu a banda de definir les característiques i la mida de la mostra també hem de tenir present altres requisits.

Evidentment cal que les condicions personals (edat, sexe, domicili, nivell d'instrucció, ofici, etc.) dels possibles informants s'ajustin als requisits de la mostra prèviament establerta. Però també és important valorar les condicions físiques i mentals d'aquestes persones que han de ser suficients per a mantenir una entrevista, que es pot allargar en diverses sessions, i per a recordar les seves experiències vitals.

És necessari que anem un pas més enllà i tinguem en compte tot un seguit de qualitats que han de reunir els possibles informants per a convertir-se en uns bon informants. És fonamental que la persona estigui predisposada a ser entrevistada i estigui motivada per a recuperar i transmetre els seus records. Però això no és tot, també cal que tingui l'habilitat suficient per a expressar-se de forma clara i ordenada, així com la capacitat per a reflexionar sobre la dimensió social de la seva pròpia experiència i pugui situar-la en el seu context.

Les característiques pròpies de cada projecte determinaran els requisits que han de complir els informants i és important que representin diversos punts de vista del nostre àmbit de treball. De totes maneres **és recomanable que la mostra inclogui tres tipus d'informants:**

- Aquells que **la seva experiència sigui representativa** de l'àmbit de treball.
- Aquells que **tinguin informació específica** sobre algun aspecte particular de l'àmbit de treball.
- Aquells que **tinguin un coneixement excepcional** del l'àmbit de treball, no només de la seva experiència personal sinó també del context en el que es desenvolupa.

La selecció dels informants ha de ser adequada, pels nostres objectius; viable, pels nostres recursos i vàlida, per la seva representativitat.

Es convertiran en informants aquelles persones de la relació inicial que compleixin les característiques establertes a la mostra i que les seves condicions físiques i mentals, i les seves qualitats siguin les adequades per a ser entrevistades.

3.2.3. El qüestionari o la guia de l'entrevista

El tipus d'entrevista que decidim utilitzar determina la forma de presentació de les qüestions a plantejar durant la seva realització. Així les eines a elaborar poden anar des de la formalitat d'un qüestionari, amb diversos nivells de rigidesa, fins a una simple guia a seguir.

Elaborem un **qüestionari rígid** per a les entrevistes dirigides. En aquest cas les preguntes es formulen en la seva forma definitiva i en l'ordre en que l'entrevistador les plantejarà. Si optem per respostes tancades, ja sigui en el grau d'acord amb l'enunciat de la pregunta o en l'elecció d'una de les respostes breus ja redactades, és necessari que les preguntes siguin les adequades al tipus de resposta que determinem i que, evidentment, també ho siguin les opcions de resposta.

En les entrevistes semidirigides realitzem un **qüestionari o guió** com a eina de recolzament per a dirigir i controlar l'entrevista. En el qüestionari es relacionen els temes principals i les diverses qüestions a tractar derivades de cadascun d'ells. Ara bé, aquesta és una eina oberta en la que ni la formulació, ni l'ordre de les preguntes està preestablert. I al mateix temps és una eina flexible, ja que tampoc és obligatori plantejar totes les qüestions que en ell es preveu, ni ha de tancar mai la possibilitat a tractar temes exposats per sorpresa per l'informant i que poden resultar d'interès, encara que no estiguin previstos en el qüestionari. L'entrevistador té l'opció d'utilitzar-lo només en la preparació de l'entrevista o també durant la seva realització.

Si optem per les entrevistes no dirigides, una simple **enumeració de possibles temes** a tractar serà suficient.

Tipus d'entrevista	Entrevistes dirigides	Eina	Qüestionari rígid
	Entrevistes semidirigides		Qüestionari o guió
	Entrevistes no dirigides		Enumeració de temes

Sigui quin sigui el tipus d'entrevista que acabem utilitzant i l'eina de formulació de les preguntes que se'n derivi, cal que en concretem el contingut, la forma de formular les preguntes i l'ordre en què es farà. Aquesta no és una tasca senzilla i requereix haver realitzat una més que acurada i correcta recerca prèvia i tenir molt clars els objectius que ens marquem amb les entrevistes.

És més que recomanable comprovar la validesa del qüestionari elaborat, realitzant una sèrie d'entrevistes pilot que ens permetin veure, sobretot, les seves possibles mancances i punts dèbils com reiteracions, qüestions plantejades que no resulten productives o introducció de nous temes a tractar. Per a poder portar a terme aquesta comprovació és necessari que els nostres primers informants, als que farem les entrevistes pilot, siguin persones que ens permetin obtenir el màxim d'informació possible per a poder fer les correccions pertinents, tenint en compte, que quan menys rígid és el qüestionari més fàcil és modificar-lo al llarg de les entrevistes.

3.2.4. La fitxa de l'entrevista

La fitxa de l'entrevista és aquell document que ens serveix per a portar un control de totes les entrevistes realitzades en el nostre projecte. La seva elaboració i compliment és imprescindible per a identificar, localitzar i no perdre en cap moment informació fonamental.

En aquest cas tampoc hi ha un sol model vàlid, sinó que la determinació tant de les dades que hem de recollir com el seu grau de detall estan condicionades al tipus d'investigació que estem portant a terme. Això sí, és imprescindible omplir una fitxa per a cadascuna de les entrevistes que realitzem i en aquells casos que l'entrevista es desenvolupi en diverses sessions, omplir una fitxa per a cadascuna d'elles.

Aquesta fitxa ha d'incloure:

Dades de l'informant: nom i cognoms, sobrenom, edat, sexe, adreça, lloc i data de naixement, estat civil actual, professió, situació laboral actual, breu biografia, genealogia bàsica (dades de la família sobre avis, pares, germans, matrimoni, fills...), etc.

Dades tècniques de l'entrevista: data i lloc de realització, nom de l'entrevistador, tipus d'entrevista, durada, número de sessions, número de suports de gravació utilitzats, llengua utilitzada, etc.

Dades del contingut de l'entrevista: resum, relació de temes, noms de persones i noms de llocs que han aparegut, etc.

Aspectes legals:³ signatura del document d'autorització per a enregistrar i utilitzar l'entrevista, signatura del document d'autorització de l'ingrés de l'enregistrament a un arxiu, condicions d'ús de l'enregistrament, sol·licitud de l'informant de còpia de la gravació o de la transcripció, etc.

Altres aspectes: documentació que s'aporta, observacions, etc.

Algunes d'aquestes dades les obtenim en el decurs de l'entrevista i per tant, per no tallar-ne el ritme, no cal que les demanem de forma específica a l'informant només amb la intenció d'omplir la fitxa, ni tampoc és convenient que l'omplim al seu davant. D'altres dades necessàriament hauran de ser omplertes un cop realitzada l'entrevista i és en aquest moment, immediatament després d'acabar-la, el millor per fer-ho.

En els treballs en equip en els que hi hagi més d'un entrevistador resulta pràctic redactar unes pautes per a complimentar aquesta fitxa i poder tenir aquesta informació de la forma més homogènia possible.

3.3. La realització de l'entrevista

Una vegada hem seleccionat el tipus d'entrevista i el tipus de qüestionari que utilitzarem, hem establert i identificat el tipus d'informants als que entrevistarem i hem elaborat la fitxa de l'entrevista i els documents d'autorització pel seu enregistrament, ús i ingrés a un arxiu, estem llestos per a iniciar la realització de les entrevistes.

³ Aquesta qüestió la tractarem a l'apartat 6.2.

El primer pas que hem de donar és concretar amb l'informant la realització de l'entrevista, això no significa només concretar el dia i el lloc sinó que també hi ha tot un seguit d'aspectes que és millor deixar clars d'entrada. També és necessari que tinguem preparat l'equip tècnic per a poder enregistrar l'entrevista i estar preparats per a possibles imprevistos. En un darrer punt d'aquest apartat tractem un dels elements fonamentals: la forma de plantejar les qüestions durant l'entrevista.

3.3.1. La concertació de l'entrevista

Ens pot semblar una fase rutinària i sense dificultats, però ens equivoquem, és en aquest moment quan iniciem o aprofundim la nostra relació amb l'informant i com passa en qualsevol tipus de relació, la primera impressió és important, encara que no sigui definitiva.

Aquest és el moment d'informar de les nostres intencions a l'informant i de concretar tot un seguit d'aspectes per evitar possibles malentesos en el futur.

- **Ens hem de presentar formalment a l'informant**, explicant-li de manera clara, entenedora i precisa el nostre treball, el motiu del nostre interès per fer-li l'entrevista i la finalitat de la investigació (publicació, exposició, etc.)
- **Hem d'explicar-li els temes que es plantejaran** a l'entrevista, però hem de tenir present que tant el grau de concreció (apuntar els temes en general, concretar les qüestions o passar-li el qüestionari) com la manera d'informar-lo (de forma oral o en paper) pot condicionar el desenvolupament de l'entrevista. Cal trobar un punt d'equilibri per informar a l'informant sense restar naturalitat a la seva exposició.
- És interessant **demanar-li si disposa de documents o materials** vinculats a l'àmbit de treball. És una aportació d'informació interessant que alhora pot ajudar a la realització de l'entrevista.
- Hem de **deixar ben clar quina serà la seva col·laboració**, demanar l'autorització per a enregistrar l'entrevista (el dia de l'entrevista es formalitzarà amb la signatura dels documents corresponents), la possibilitat d'anonimat, de revisar la transcripció, d'obtenir una còpia de l'entrevista, etc.
- Hem de **concretar el lloc i l'hora de l'entrevista, i aproximar la seva durada** (entre 60 i 90 minuts, si és necessari es pot plantejar fer altres sessions).

3.3.2. L'equip

Preparada l'entrevista, identificat l'informant i concretada la seva realització només ens queda tenir a punt l'equip necessari amb el que ens hem de presentar al lloc de l'entrevista. Els components que han de formar part d'aquest equip de l'entrevistador depenen del tipus d'entrevista que es vulgui realitzar i la forma en què es vulgui enregistrar, que alhora moltes vegades depèn de les nostres possibilitats i/o habilitats.

En aquest **equip bàsic de l'entrevistador** s'haurà d'incloure:

L'aparell d'enregistrament del que disposem: gravadora de so analògica o digital, gravadora d'imatge i so analògica o digital, micròfon, màquina de fotografiar, webcam, etc. L'ús de qualsevol tipus d'aparell ha de significar que l'entrevistador coneix suficientment el seu funcionament i que pot reaccionar davant la majoria d'imprevistos. Abans de fer l'entrevista cal comprovar l'estat dels aparells i assegurar el seu funcionament.

Els elements necessaris per a que funcioni l'aparell d'enregistrament: bateries, piles, etc., preveient la possible connexió de l'aparell al corrent elèctric o emportant-nos recanvis suficients.

El suport d'enregistrament: cintes de casset o vídeo, cd, dvd, carrets, memòries, etc. dels que també ens hem d'assegurar comptar amb un número superior al previst com a necessari.

Tota la documentació necessària: el qüestionari, els documents d'autorització que ha de signar l'informant, una llibreta per a prendre notes, bolígrafs, etc.

Pot semblar que tot això que estem dient sigui més que obvi, però no serem ni els primers ni els últims als que algun problema de tipus tècnic impedeixi obtenir un enregistrament vàlid i de qualitat. Els exemples són diversos: una bateria que s'esgota i no podem endollar l'aparell al corrent elèctric; un suport d'enregistrament que s'acaba i no tenim recanvi; un entrevistador que no domina el funcionament de l'aparell i aquest pren vida pròpia; un suport de recanvi que surt defectuós... Les probabilitats de trobar-nos amb algun d'aquests casos no treu que anem ben preparats perquè passi la menor part de les vegades.

3.3.3. El lloc de l'entrevista

El lloc on es concerta la realització de l'entrevista també té el seu paper en el resultat de la mateixa. De fet, un espai proper a nosaltres facilita que ens trobem més còmodes que un lloc que ens és desconegut o ens pot semblar desavinent. Per tant, és imprescindible que l'entrevista es realitzi en un espai en el que l'informant estigui a gust.

Principalment, l'espai adequat és el lloc de residència de l'informant, algun espai proper a ell o vinculat d'alguna manera als temes que es tractaran, fet que pot facilitar els records. De fet, **qualsevol lloc en el que es pugui sentir a gust l'informant és adequat, si podem realitzar l'entrevista en un ambient tranquil i aïllat**, encara que aquestes condicions són difícils de reunir en llocs públics. Per tant, hem d'evitar concertar entrevistes en llocs públics o a casa de l'informant en dies festius, respectant sempre els seus possibles compromisos.

Malgrat que en determinats casos pugui ser vàlida la presència de més persones més enllà de l'informant i l'entrevistador, no és una opció recomanable, encara que la tercera persona sigui molt propera a l'informant. Hem de ser capaços de crear un clima de confiança amb l'informant i això pot ser molt difícil amb la presència de terceres persones que el poden inhibir en la seva llibertat d'expressió.

3.3.4. Les preguntes

Com a entrevistadors saber què hem de preguntar és tan important com saber què no hem de preguntar, però el que ens diferencia de ser entrevistadors a ser uns bons entrevistadors és saber com formular les preguntes.

Algunes persones poden tenir aquestes qualitats de forma innata, però també es poden adquirir amb la pràctica i l'experiència.

3.3.4.1. Els tipus de preguntes

Bàsicament podem comptar amb quatre tipus de preguntes:

- **Les preguntes directes.** Són aquelles que utilitzen *Què? Quan? Qui? Com? Per què? i Quant?* En definitiva, són totes aquelles preguntes que serveixen per a precisar qüestions dels temes plantejats. Destaquem la importància de preguntar sempre *Quan?* per a obtenir una situació temporal del fet que es relata. Encara que no sigui exacta, qualsevol possible concreció relativa respecte algun altre fet conegut és un valor afegit a la informació.
- **Les preguntes indirectes.** En aquest cas les preguntes no es formulen partint del guió, sinó que l'entrevistador interactua amb l'informant com a oient actiu i a partir del seu relat i de com aquest es relaciona amb l'àmbit de treball, planteja les qüestions. Aquestes qüestions es poden plantejar com a una pregunta o bé com a una afirmació (eco), però les dues deriven del relat de l'informant, del que s'espera una resposta.
- **Les preguntes hipotètiques.** Són aquelles que posen en una determinada situació a l'informant. *Què faria si...? Què passaria si...?*
- **Les preguntes d'opinió.** Són aquelles en que es demana l'opinió a l'informant sobre una determinada qüestió. *Què en pensa de...? Quina és la seva opinió sobre...?* Hem d'anar en

compte en formular aquest tipus de pregunta perquè, tot i que ens pugui interessar l'opinió de l'informant sobre fets passats, la seva resposta estarà formulada des del present, difícilment recuperem l'opinió tinguda en temps passats i això cal tenir-ho en compte per analitzar aquest tipus de qüestions.

3.3.4.2. La formulació de les preguntes

Podem haver fet una bona preparació de l'entrevista, haver elaborat un bon qüestionari o tenir al davant un bon informant, però una bona pregunta plantejada en un mal moment o una bona pregunta mal formulada ens poden portar a no obtenir el resultat desitjat. Per això, la formulació de les preguntes és un altre element clau de l'entrevista.

Quan ja ens trobem cara a cara amb l'informant, per on hem de començar? Ens pot ajudar a trencar el gel plantejar primer les qüestions que facin referència a la seva trajectòria vital o aquelles qüestions que sense entrar en la seva intimitat poden ser-li més properes. També podem començar per qüestions descriptives d'àmbit general que ajudin a l'informant a situar-se i a reordenar el seu relat. Una tècnica, que ens pot ser d'utilitat per a aconseguir crear un clima de confiança, és iniciar l'entrevista amb el comentari de documents (fotografies, plànols, cançons, llegendes, etc.) relacionats amb la temàtica de l'entrevista, ja siguin aportats per l'informant o per l'entrevistador.

Tot i la dificultat per a establir unes normes vàlides per a tot tipus d'entrevistes, donem unes recomanacions bàsiques que tots els entrevistadors hem de tenir en compte:

- **Fer preguntes simples** en el sentit que sigui una sola pregunta la que es formuli cada vegada. Si plantejem preguntes dobles possiblement només obtindrem resposta per a una d'elles i si fem preguntes complexes podem despistar a l'informant. Si hem de fer preguntes relacionades les farem una darrera de l'altra.
- **Fer preguntes precises** que permetin a l'informant donar una resposta concreta que no es quedi amb divagacions. Si tenim clar què és el que ens interessa saber, ens serà més fàcil saber què preguntar.
- **Fer primer preguntes generals i després les concretes.** Amb les preguntes generals facilitem l'inici de la comunicació per passar després a les qüestions més específiques.
- **Fer preguntes delicades en el moment adequat**, o sigui, esperar a que la relació entre l'entrevistador i l'informant sigui suficientment madura com per a poder plantejar aquest tipus de qüestions, ja sigui per la temàtica o per les implicacions personals. Com a norma general evitarem fer-ho en els primers moments de l'entrevista, ja que una vegada ens ha explicat què li va passar és més fàcil que ens respongui sobre quins van ser els seus sentiments en aquell moment.
- **No fer preguntes que portin implícita la resposta**, s'ha de donar llibertat absoluta a l'informant perquè contesti.
- **No fer preguntes a les que només pugui respondre si o no.** Aquest cas només és possible quan utilitzem qüestionaris tancats amb respostes tancades (test), però en la resta de casos això impedeix obtenir informació qualitativa.
- **Fer ús del llenguatge corporal** o de petits comentaris per a motivar a l'informant, sense interrompre el seu relat.
- Fer les preguntes amb un **llenguatge adaptat a l'informant**, cercant l'equilibri entre el llenguatge col·loquial i el llenguatge acadèmic.
- Encara que com a entrevistadors dirigim i controlem el desenvolupament de l'entrevista, no ens hem d'oblidar que **el ritme el marca l'informant** i que nosaltres ens hi hem d'adaptar.
- **Deixar un espai de temps prudencial entre cada pregunta.** El silenci que es pot donar entre el final de la pregunta i l'inici de la resposta ens pot generar una situació violenta com a entrevistadors i que això ens porti a precipitar-nos i plantejar una segona qüestió. Si fem això

podem caure en el problema d'atabalar a l'informant. Hem de pensar que durant aquest silenci l'informant pot estar cercant els records i buscant la manera de transmetre'ls.

- **No donar res per suposat o per sabut.** Amb la preparació de l'entrevista adquirim uns coneixements sobre el tema i l'informant que hem de saber utilitzar. Si mostrem massa desconeixement l'informant pot no prendre'ns seriosament, mentre que l'actitud contrària la pot traduir com a prepotència per part nostre i pot tallar la comunicació. Hem de prendre una actitud de no donar res per suposat ni per sabut, però sempre amb una bona base de coneixements, encara que no la mostrem.
- **No donar la nostra opinió personal**, no és moment de fer-ho i a més podríem coaccionar o inhibir a l'informant.

Ens podem trobar que una vegada formulada la pregunta no obtenim la resposta desitjada, en aquests casos tenim diverses opcions:

- **Concretar aspectes** per aprofundir en qüestions d'interès.
- **Aclarir qüestions** poc clares o contradictòries, sempre amb molt de tacte.
- **Precisar respostes** molt generals: situar els fets en el temps, aproximar números absoluts, posar exemples, etc.
- **Utilitzar l'eco**, repetint l'afirmació de l'informant com a pregunta, per obtenir més informació.
- **Ampliar aspectes** mitjançant un resum del contingut de l'entrevista, demanant a l'informant si és correcte o si vol afegir alguna altra cosa.
- **Demanar el significat** de qualsevol expressió, terme, etc. que desconeguem.
- **Preguntar en diversos moments** de l'entrevista o en diverses sessions **la mateixa qüestió**, pràctica que ens permet realitzar un test de coherència interna.

3.4. L'entrevistador i l'informant

L'entrevista per a nosaltres com a investigadors és la tècnica que ens permet obtenir informació per part d'unes persones determinades sobre uns temes determinats, per a poder portar a terme el nostre projecte de treball. Però l'entrevista no deixa de ser també una forma de comunicació entre dues o més persones i com en qualsevol altra forma de comunicació, s'estableix una relació entre les persones que en formen part.

La relació que s'estableixi entre l'entrevistador i l'informant és un element que té una incidència important en el desenvolupament de l'entrevista. Però quins factors són els que influeixen en aquesta relació, perquè aquesta sigui fructífera? Doncs són molt diversos i els hem agrupat en dos apartats: l'actitud de l'entrevistador davant de l'informant i la relació entre l'entrevistador i l'informant.

3.4.1. L'actitud de l'entrevistador davant de l'informant

No hi ha una fórmula màgica per arribar a ser un bon entrevistador. Simplement hi ha persones que tenen una habilitat innata per a entrevistar, mentre que d'altres adquiriran aquesta capacitat amb el treball i l'experiència. Tant si som d'un grup com de l'altre, hem de tenir present que hi ha unes certes qualitats indispensables que ha de tenir tot entrevistador per afavorir un bon clima durant l'entrevista.

L'actitud que tinguem enfront de l'informant durant tota la sessió és important, per això cal:

- **Mostrar interès, comprensió i respecte per l'informant.** Encara que per nosaltres sigui una font d'informació, l'informant abans que res és una persona i l'hem de considerar com a tal. Una actitud positiva per part nostre afavoreix la creació d'un clima de confiança que serà més propici per aprofundir en l'entrevista.

- **Plantejar la conversa de forma flexible**, atenent a les característiques específiques de cada informant (llenguatge, ritme, etc.).
- **Empatitzar amb l'informant**. Això ens permet una relació més fluïda i crear un bon ambient de comunicació. Hem de donar mostres que entenem el que ens està explicant i que no l'estem ni jutjant, ni examinant, ni ridiculitzant.
- **Evitar les opinions personals i els judicis**. Tant si expressem la nostra opinió com si emetem judicis del relat de l'informant podem desvirtuar el resultat de l'entrevista. Ja sigui perquè podem obligar a l'informant a modificar el seu discurs per adaptar-lo als nostres gustos, perquè el podem emmudir per avergonyiment, per incomprensió... o directament perquè la violència de la situació que es crea o la confrontació de visions poden crispar i, fins i tot, tallar la comunicació.
- **Deixar parlar a l'informant i no interrompre'l**. Encara que el seu relat s'allunyi del nostre qüestionari i del nostre àmbit de treball l'hem de deixar parlar. No sempre és un fet negatiu. Pot resultar interessant a les entrevistes no dirigides però també ho és per a validar el nostre qüestionari a les entrevistes pilot. En el cas de les entrevistes semidirigides la nostra funció d'entrevistadors porta implícit l'art de dirigir l'entrevista i prendre la determinació sobre si és interessant mantenir l'informant en aquesta direcció o cal reprendre el control i portar-lo a d'altres qüestions.
- **No fer callar ni deixar en evidència a l'informant**. En el cas que detectem incoherències i/o incorreccions, el més útil és intentar aprofundir en la qüestió per aclarir el punt o bé tornar a plantejar la qüestió en una altra ocasió.
- **Mantenir l'atenció**. Durant l'entrevista i encara que aquesta quedi enregistrada cal que tota la nostra atenció quedi centrada en l'informant per saber què volem que ens digui, què diu, com ho diu o què no diu. No cal fer un soroll de fons, que quedarà també enregistrat, per assentir el seu relat (qualsevol expressió repetitiva com si, ah, bé...). Li podem comunicar la nostra atenció amb el llenguatge no verbal (gesticulacions com assentir amb el cap, tenir una postura oberta a la conversa, no mirar el rellotge o prestar massa atenció a l'aparell d'enregistrament) i evidentment fent les preguntes adequades a cada moment.
- **Ser sensibles**. Hem de prestar atenció no només al relat de l'informant sinó també a com es troba ell durant l'entrevista (cansat, nerviós, poc receptiu a segons quins temes, etc.) i actuar en conseqüència.
- **Garantir la confidencialitat**. Els acords als que podem arribar en aquest tema han de quedar reflectits als documents corresponents. I una bona manera de mostrar aquesta garantia és no donar cap tipus de dada identificativa d'altres informants, ni fer cap comparació entre ells.
- **Ser agraïts**. És important que al finalitzar l'entrevista donem a l'informant l'opció d'afegir o comentar alguna altra qüestió. Sempre se li ha d'agrair la col·laboració i si cal, emplaçar-lo per la propera sessió. És recomanable trametre també aquest agraïment per escrit amb una carta dirigida a l'informant.

3.4.2. La relació entre l'entrevistador i l'informant

L'entrevista és un acte únic i irreplicable de forma exacte, que es produeix en un espai i temps determinats fruit de la interacció de dues o més persones. La comunicació que s'estableix entre l'entrevistador i l'informant dona lloc a una relació a dos nivells: el personal i el social.

La relació personal la determina un element tant incontrolable, imprevisible i personal com són els sentiments. La trobada entre l'entrevistador i l'informant desencadena la generació, per ambdues parts, de sentiments, positius o negatius, que poden ser recíprocs o no. La resolució d'aquesta equació pot determinar tant el desenvolupament com el contingut de l'entrevista.

La relació sempre depèn del tarannà de les dues persones, però qui ha d'anar un pas més enllà és l'entrevistador. En aquest sentit hem de ser suficientment hàbils o experimentats per a potenciar aquelles relacions que hagin generat uns sentiments positius i intentar superar els efectes d'uns sentiments negatius

que poden fer fracassar la nostra feina. El respecte mutu és un bon inici.

En l'entrevista també es dona la interacció entre dues persones amb un perfil social definit. En aquest sentit **la relació pot estar condicionada per diversos factors: la diferència d'edat o sexe, el nivell cultural o les tendències ideològiques i polítiques.** Una vegada més, la nostra habilitat i experiència com a entrevistadors ha de controlar la incidència que puguin tenir aquests factors en el desenvolupament de l'entrevista i convertir els possibles entrebancs en punts favorables.

Fins aquí hem parlat de les nostres obligacions com a entrevistadors, però en tot el procés, quin és el paper de l'informant? **La relació entre l'entrevistador i l'informant també estarà condicionada per la motivació que ha portat a aquest últim a acceptar ser entrevistat.** Pot ser per la necessitat de reconeixement personal, per donar a conèixer la seva experiència, per interès en ajudar, perquè li ho ha demanat una persona coneguda o per educació. És important que l'entrevistador pugui captar quina ha estat la motivació de l'informant, d'aquesta manera es podrà entendre molt millor el seu relat i la seva actitud.

3.5. Els mitjans tècnics

Ens trobem immersos en un món en el que el desenvolupament tecnològic és important i en el que també hem de participar deixant enrere la típica imatge de l'investigador amb la gravadora de casset, encara que sigui una opció encara vigent i vàlida. L'entrada al món digital ens facilita certes tasques amb les seves prestacions, però també planteja alguns interrogants. Una vegada més haurem de fer equilibris entre les nostres necessitats i les nostres possibilitats.

3.5.1. Els enregistraments sonors i audiovisuals: recomanacions tècniques en l'ús

Un dels grans debats se centra en si l'enregistrament de les entrevistes ha de ser sonor o audiovisual. La captació de la imatge i del so d'una entrevista enriqueix la informació que obtenim, encara que pels seus requeriments també pot condicionar el relat de l'informant.

Hi ha alguns factors a tenir en compte que ens poden ajudar a decidir si optem per **l'enregistrament sonor o l'audiovisual:**

- Tenir **l'equip necessari** o en el seu defecte tenir els recursos econòmics suficients per a obtenir-lo.
 - **L'objectiu del projecte.**
 - **Els productes de difusió previstos** (exposició, espai web, publicació, reportatge, etc.).
 - **Les habilitats i coneixements** dels membres del projecte.
- I evidentment, **l'autorització dels informants.**

Una altra qüestió que es planteja, independentment de fer l'enregistrament sonor o audiovisual, es centra en **el sistema de gravació: analògic o digital.** La diferència entre un sistema i l'altre es basa en la forma en la que es capta el senyal original. En el sistema analògic es capta la forma de el senyal original, mentre que en el digital aquest es transforma en una successió de zeros i uns que no tenen res a veure amb la forma original, encara que la reproduïen. Actualment s'està imposant la gravació digital perquè permet una millor qualitat en l'enregistrament, fer tantes còpies com necessitem de l'original sense pèrdues d'informació ni de qualitat i, a més, permet que aquestes còpies es facin en diversos formats que es poden destinar a diversos usos.

Fins fa poc, una manipulació senzilla i el seu cost eren les millors cartes de presentació de les gravadores analògiques, però el seu marge d'avantatge davant de les digitals cada dia es va reduint, tant per les prestacions que ofereixen com pel preu. És només qüestió de temps que s'acabi generalitzant l'ús de les digitals.

Una altra elecció a tenir en compte és la del micròfon, en la que tenim bàsicament dues opcions. Podem **utilitzar el micròfon que va incorporat a la gravadora o un de pinça**. El que va incorporat a la gravadora té la virtut de passar inadvertit, encara que la qualitat de la gravació depèn de la seva posició respecte l'informant (si no està a una distància adequada podem perdre el que diu i el com ho diu) i de la interferència de qualsevol soroll ambiental que es produeixi. Resol millor la qualitat de la gravació el micròfon de pinça amb una captació més directa de la veu i sense tantes interferències dels sorolls ambientals, però pel contrari la seva presència és molt més visible per a l'informant, que l'ha de portar penjat al llarg de l'entrevista.

Independentment de quina hagi estat la nostra decisió és important que el sistema de gravació reuneixi quatre condicions: que la seva manipulació sigui senzilla i coneguda per les persones que l'utilitzin, que la seva qualitat de gravació sigui elevada, que tingui un preu raonable i que sigui el menys perceptible possible per a l'informant.

Els efectes de la presència de la gravadora els noten tant l'entrevistador com l'informant. Un perquè necessita controlar que l'aparell funcioni i l'altre perquè el pot incomodar la seva presència. És necessari que estigui al nostre abast per poder-lo controlar sense que es noti i sense prestar més atenció del compte. Per això, una bona manera de minimitzar els seus efectes és **preparar a consciència l'equip tècnic d'enregistrament** (comprovar el funcionament dels aparells i la disposició de tots els recanvis necessaris) just abans de fer l'entrevista, de manera que quan ens trobem amb l'informant ens dediquem lo imprescindible en aquest aspecte i ens centrem en ell i l'entrevista. Segurament sigui més fàcil d'aconseguir en els enregistraments sonors que en els audiovisuals, no tant per les dimensions dels aparells en si, sinó per la instal·lació que aquests darrers necessiten: buscar un enquadrament adequat amb bona il·luminació, la presència d'un trípod, un focus o d'una tercera persona encarregada de la gravació.

Treballem amb la tecnologia tradicional o amb la més innovadora no podem perdre de vista que **el més important de l'enregistrament de les entrevistes és la informació que obtenim** per sobre del suport, encara que cal que aquest suport sigui de qualitat i que no es reutilitzi per a conservar l'enregistrament original. El que sí que ens permet la tecnologia és fer més fàcil certs treballs com la transcripció o l'anàlisi de continguts, però per això és recomanable treballar amb formats estàndards que ens faciliten la compatibilitat amb altres aplicacions i la migració a nous formats.

3.5.2. La identificació, etiquetatge i arxivament del material de gravació

Quan es dona per acabada l'entrevista, o una sessió de l'entrevista, el que ens queda és el seu enregistrament, però nosaltres no hem acabat la feina. Com que aquests enregistraments no són una finalitat en si mateixos sinó que són una font d'informació per a portar a terme una investigació, **és indispensable que portem un control acurat de tots els enregistraments i els identifiquem correctament.**

A l'apartat de la fitxa de l'entrevista que fa referència a les dades tècniques hi fem constar la informació dels suports de gravació utilitzats (número, format, característiques, etc.) i en aquesta informació hem de crear algun tipus de lligam que relacioni la fitxa de l'entrevista amb els suports i els seus estoigs corresponents. Aquest lligam pot ser una única numeració per a tots els suports generats durant el projecte, una numeració per a cada entrevista o qualsevol altre sistema sempre que sigui aplicat de manera uniforme. La informació mínima serà aquest número d'identificació que ha d'aparèixer al suport, al seu estoig i a la fitxa de l'entrevista. Opcionalment poden aparèixer més dades com el títol del treball, el nom de l'entrevistador, el nom de l'informant o el que en cada cas creguem més convenient.

En tots els casos és important fer una còpia de seguretat de cadascun d'aquests suports, així l'enregistrament original és el que es conservarà a l'arxiu i la còpia de seguretat és la còpia de treball per fer la transcripció o la consulta. Però la política de còpies de seguretat dependrà dels suports que utilitzem.

L'ús dels suports magnètics (cintes de casset, vídeo, disquets, etc.) provoca una progressiva pèrdua d'informació, per això és recomanable fer la còpia de seguretat en digital, però si aquesta via no és possible i les còpies de seguretat també s'han de fer en suport magnètic cal fer-ne dues. L'original es conserva a l'arxiu, la primera còpia de seguretat es reserva com a master per fer còpies de substitució i la

segona còpia és en la que es treballa fins que sigui necessari reemplaçar-la. Hem d'evitar que els suports magnètics estiguin en contacte amb materials que els puguin desmagnetitzar.

Els suports òptics (cd, dvd,...) i els electrònics (targes de memòria) tenen una vida relativament breu, ja que en poc temps poden ser superats i quedar obsolets. Per això hem d'assegurar la conservació de l'original, a més de preveure còpies a nous suports i/o a nous formats.

Una darrera qüestió és la que fa referència a les condicions que ha de reunir l'espai que destinem a arxiu per a conservar els enregistraments. És important que sigui un espai que es pugui mantenir a 18°-20°C de temperatura i 45% d'humitat relativa, sense oscil·lacions, que tingui poca entrada o incidència directa de llum, que estigui net i que s'hi pugui controlar l'accés. En cas de dubtes, sempre es pot recórrer a consultar a un arxiver perquè ens aconselli sobre les millors condicions d'arxivament.

El pas de l'analògic al digital

Ens trobem en un moment de transició entre el món analògic i el digital. Ara per ara aquestes dues tecnologies estan convivint encara que no en igualtat de condicions, de fet no ha de passar massa temps perquè deixem enrere definitivament la tecnologia analògica i estiguem de ple en el domini de la digital.

Per això **recomanem sempre que sigui possible enregistrar amb tecnologia digital i treballar amb formats estàndards i suports de qualitat**. I si els enregistraments estan fets amb tecnologia analògica recomanem convertir-los a digital per totes les prestacions que ofereix.

Però mai hem d'oblidar que el més important de tot és la informació que obtenim i la possibilitat que aquesta pugui ingressar a un arxiu on pugui estar a l'abast d'altres investigadors.

4.

Com treballar les fonts elaborades

Eines per a treballs de memòria oral

Imatge: Arxiu del Centre d'Estudis de l'Hospitalet. Autor desconegut. "Grup de presoners al vaixell "Uruguay" a conseqüència dels "Fets d'octubre de 1934", entre els quals l'alcalde Ramon Frontera". l'Hospitalet de Llobregat, 1934-1935.

Repetim una vegada més que per a les ciències socials l'enregistrament de les entrevistes no és la fi del procés, sinó que és un punt i seguit cap a treballar la font d'informació elaborada.

El procés d'enregistrament de les entrevistes crea tot un seguit de documents sonors o audiovisuals que configuren una font d'informació per als investigadors. Aquesta font d'informació en un primer moment estarà a disposició de les persones que han realitzat el projecte, però també cal preveure la possibilitat que hi accedeixin altres usuaris (investigadors, estudiants, professors, etc.).

Se'ns planteja, per tant, tot un seguit de qüestions en referència a la forma de treballar les fonts elaborades pel que fa la transcripció i el nostre propi treball com a investigadors.

En la transcripció ens hem de plantejar qüestions com qui l'ha de fer i com s'ha de fer. L'orientació de la nostra recerca marca les nostres necessitats en el tipus de transcripció (literal o fidel), la forma que pren (total, cites textuales, fragments, resum...) i els seus responsables (entrevistador, transcriptor o arxiver).

Hi ha dos elements fonamentals en el treball de l'investigador en projectes en els que s'utilitzi la memòria oral que hem de comentar: la qüestió sobre la subjectivitat de les fonts orals i el treball d'anàlisi qualitatiu de la informació.

Després és l'investigador, durant el seu treball d'anàlisi, el que ha de fer front a la suposada manca de fiabilitat de les fonts orals. Aquesta és una de les principals crítiques que ha rebut la memòria oral com a font d'informació, però és una afirmació que podem qüestionar amb el nostre treball com a investigadors. En definitiva el que cal és contrastar i interpretar totes les fonts d'informació consultades i comparar les dades obtingudes amb la hipòtesi de treball.

4.1. La transcripció

És difícil treballar directament sobre els enregistraments així que cal tractar-los per tal que puguin ser emprats, com qualsevol altre font d'informació, primer pel propi investigador o grup de treball que ha portat a terme les entrevistes i després per altres investigadors o persones interessades. Per això és fonamental disposar de transcripcions dels enregistraments que ens transmetin de forma fidel i contextualitzada el contingut de l'entrevista.

Amb la transcripció passem el llenguatge oral de les entrevistes al llenguatge escrit. Però conservar les característiques del discurs oral de l'informant en la seva forma, ritme i en el seu contingut amb els recursos del llenguatge escrit (signes de puntuació, ortografia, sintaxi, etc.), no és una tasca gens fàcil.

El ventall d'opcions per fer la transcripció és ben divers, des de com es fa fins a qui ha de ser l'encarregat de realitzar-la. Una vegada més són les nostres necessitats i possibilitats les que determinen la forma de realitzar-la. Normalment la transcripció s'ha de portar a terme en tots els casos i el que canvia són els criteris que la determinen i la forma que pren.

Fins i tot els experts en aquest tema no es posen d'acord, existint una lluita entre dues opcions en certa manera contraposades: la literalitat o la fidelitat. Així, **per una banda trobem aquells que són partidaris d'aconseguir una transcripció de fàcil lectura, mentre que per l'altra hi ha aquells que són partidaris de reproduir l'entrevista de la manera més fidel possible.** Aquest debat ha estat qüestionat per deixar en segon terme la vertadera finalitat de la transcripció, que és l'anàlisi del contingut.

Qui ha de fer la transcripció?

No hi ha una sola resposta a aquesta pregunta. La pot fer la mateixa persona que ha realitzat l'entrevista, es pot recórrer als serveis de transcriptors professionals o la pot fer l'arxiu o la institució on posteriorment ingressen els enregistraments. **L'opció recomanable, sempre que sigui possible, és que el propi investigador sigui la persona que fa la transcripció.** L'entrevistador ha format part activa en la realització de l'entrevista i és la persona que coneix millor el seu desenvolupament i per tant, la que millor pot reproduir el seu contingut. A més, realitzar la transcripció no deixa de ser un excel·lent exercici per a comprovar quin ha estat el resultat de l'entrevista.

Quan s'ha de fer la transcripció?

Per tots els elements que s'han de tenir en compte en aquesta tasca, **el millor és que passi el menys temps possible entre la realització de l'entrevista i la seva transcripció.** Així en casos de dubte, si ha passat poc temps, també podem recórrer a l'informant perquè ens ajudi a aclarir-ho. Quan més temps passi podem tenir més dubtes i menys possibilitats de resoldre'ls.

Com s'ha de fer la transcripció?

Ja hem dit que és força complicat transmetre el contingut de l'entrevista a format textual i com fins i tot els experts en el tema no es posen d'acord en la manera de fer-ho. D'una banda tenim l'opció de facilitar la lectura de la transcripció, que sol anar en detriment de la qualitat i la quantitat de la informació que es dóna (homogeneïtzació dels registres dels informants i pèrdua de les particularitats de l'expressió de les diverses persones per situació geogràfica, social, cultural, etc.). De l'altra, tenim la possibilitat de respectar la integritat de l'entrevista, encara que les interrupcions que es fan per a donar altre tipus d'informació poden dificultar la seva lectura i la seva comprensió. La majoria de les vegades els investigadors no consulten els enregistraments originals, així que hi ha tot un seguit d'informacions (els silencis o la forma de dir les coses) que es podrien perdre i que d'aquesta manera es mantenen.

Per això és important que **establim el nostre propi criteri i trobem un punt mig entre les dues opcions per aconseguir una transcripció correcta, adequada i útil, que preservi al màxim l'esperit original de l'entrevista i que sigui fàcil de llegir i d'entendre.** La balança la podem decantar cap a qualsevol dels dos cantons segons les nostres necessitats i possibilitats, no obstant, sempre hem de ser coherents i un cop hem determinat quina transcripció volem, cal que apliquem i mantinguem un criteri.

El tipus de transcripció el seleccionem segons el tipus d'investigació que realitzem. No és igual fer un estudi d'un fet històric, una biografia, una recerca d'un tema del que no existeixen altres fonts d'informació, un estudi lingüístic, etc. Les necessitats de cada projecte i les possibilitats de cada investigador o equip són les que determinen, al cap i a la fi, el tipus de transcripció i també determinen que aquesta es faci de l'enregistrament complert, només dels fragments que interessin en la investigació, de cites textuales concretes, o que es faci un resum del seu contingut.

En el cas que el projecte d'investigació sigui col·lectiu és molt útil establir prèviament quin tipus de transcripció es farà, quines han de ser les seves pautes, uniformitzar els codis que tothom ha d'utilitzar. Això facilitarà la tasca posterior d'anàlisi de les transcripcions.

En l'apartat tecnològic, és important que el mateix aparell que s'utilitzi per a enregistrar les entrevistes permeti una bona audició i el continu encendre i apagar. Fer la transcripció directament a l'ordinador ens facilita molt aquesta tasca i actualment ja podem trobar al mercat informàtic de software diversos programes que ens ho permeten.

Alguns criteris de transcripció...

Els silencis, els sorolls, les gesticulacions... són elements d'informació que també formen part de l'entrevista, de fet en marquen la seva dinàmica, però són difícils de traslladar a la forma escrita. **Com que existeixen diverses maneres de transcriure'ls, és important homogeneïtzar-los** i a tall d'exemple, recollim alguns criteris:

- Silencis, els diferenciem per la seva durada:
 - Breus:** es transcriuen amb tres punts suspensius.
 - Llargos:** quan l'informant no respon a una pregunta amb immediatesa, quan acaba d'explicar-se o en qualsevol altra circumstància. Si ho considerem oportú podem assenyalar, entre claudàtors i en negreta, el temps de durada aproximat, així com els seus possibles motius i les reaccions que provoca.
- Riures: entre claudàtors i en negreta descriurem aquest element d'expressió amb una important

càrrega emotiva (rialles, riure de complicitat, somriure forçat, suau...).

- Paraules tallades: les respectem sense completar i assenyallem amb un guió les interrupcions brusques i amb una coma els titubejos.
- Altres sons: com cops a la taula, picar de dits o qualsevol altre so que tingui una càrrega comunicativa i que sigui interessant el fem constar entre claudàtors i en negreta.
- Sorolls: en aquest cas són sons fortuïts que no tenen contingut expressiu però donen informació del context de l'entrevista (poden explicar interrupcions, manca de concentració de l'informant, etc.)
- Fragments poc audibles: les parts de l'enregistrament que per algun motiu no tenen suficient qualitat els transcriurem entre claudàtors.
- Expressions amb èmfasi: marquem amb negreta les frases dites amb més força per l'informant per destacar-les de la resta del discurs.
- Errors i/o imprecisions: qualsevol error o imprecisió que detectem en el relat de l'informant el corregirem o acotarem en una nota explicativa, mai en el cos de la transcripció.
- En el cas que les persones necessitin o reclamin discreció pel que fa l'aparició del seu nom en la transcripció, posem només les seves inicials, sense utilitzar pseudònims.

L'objectiu de la transcripció és passar el llenguatge oral de les entrevistes al llenguatge escrit amb la finalitat d'analitzar-ne el contingut. Les necessitats del nostre treball i les nostres possibilitats condicionen qui fa la transcripció, quan es fa i, evidentment, com es fa, que alhora són elements que condicionen el seu resultat final.

La pot fer el mateix entrevistador (opció recomanada), transcriptors professionals o l'arxiu on ingressin els enregistraments.

Entre la realització de l'entrevista i la seva transcripció ha de passar el menor temps possible.

S'ha de trobar un punt d'equilibri entre mantenir la integritat de l'entrevista i facilitar-ne la lectura que permeti aconseguir una transcripció correcta, adequada i útil que preservi al màxim el seu esperit original. I això només ho podem aconseguir aplicant els criteris de transcripció establerts amb coherència.

Etapes de la transcripció:

A continuació descrivim les etapes de la transcripció, des del primer esborrany fins a la forma final. En tots i cadascun dels passos les característiques i necessitats del nostre projecte d'investigació marquen els criteris que hem d'aplicar.

1. **Transcripció inicial:** comencem pel buidatge íntegre del contingut de l'enregistrament amb la reproducció literal de les pauses, repeticions, errors de llenguatge, abreviatures, incorreccions gramaticals, silencis... en definitiva, de tots els elements que apareixen. Com que treballarem sobre el primer esborrany, aquest és el moment per aplicar els criteris de transcripció que hem establert. També ens és d'utilitat determinar i aplicar uns mínims de presentació: la forma de diferenciar la pregunta de la resposta (amb les inicials del nom de l'entrevistador i l'informant, P per pregunta, R per resposta o per qualsevol altre mitjà

que no deixi confusió), un interlineat d'1,5 a 2 espais, uns marges amplis, etc.

2. **Relectura i correcció:** a partir de la transcripció inicial fem una nova audició de l'enregistrament amb l'objectiu de revisar-la i aclarir els elements que ens havien quedat pendents (completar i verificar dades, corregir errors o aclarir conceptes). Si es dóna el cas podem demanar ajuda a l'informant, consultant-li els nostres dubtes i demanant-li els aclariments pertinents.

3. **Transcripció final:** la versió definitiva de la transcripció l'elaborem aplicant els criteris de transcripció prèviament establerts, en base a les necessitats del nostre projecte.

4. **Organització del material:** la transcripció definitiva reproduïx l'ordre de l'enregistrament, però per a poder treballar millor cal que organitzem el material. Els criteris d'ordenació (temàtica, cronològica, etc.) i la forma en que ho fem (mitjançant fitxes, bases de dades, etc.) els determinem, una vegada més, per les característiques del nostre treball. Aquesta tasca ens permet reduir entre un 20% i un 40% el volum de les transcripcions i agilitzar la seva consulta, o sigui, que és una tasca destinada a facilitar-nos la seva anàlisi posterior.

5. **Edició:** la forma final de presentació que prengui la transcripció pot ser completa, de determinats fragments, de cites literals, etc.

La transcripció és una tasca lenta, es calcula que necessitem entre 6 i 10 hores de treball per a cada hora d'enregistrament i té un cost elevat amb el que hem de comptar en el moment de dissenyar i planificar el projecte. **Malgrat el cost de la transcripció, aquest no ha de ser mai un motiu que ens aturi o ens limiti en el procés de recuperació de la memòria oral.**

4.2. El treball de l'investigador

Després de realitzar les entrevistes i fer la transcripció dels enregistraments iniciem pròpiament el treball de l'investigador, bé, de fet no sempre és així, ja que la majoria de les vegades treballem amb informació qualitativa i això ens permet compaginar l'obtenció d'informació amb la seva anàlisi. Amb aquesta primera anàlisi, revisant els enregistraments i les nostres anotacions, podem exercir cert control sobre el desenvolupament de la recollida de testimonis, podem perfilar els temes de major interès, enfocar les preguntes a formular, etc. Aquest és un procés que podem fer de forma continuada, encara que bona part de l'anàlisi de la informació sigui una tasca que se centri a la part final del procés.

La finalitat de la recerca és comprovar si les informacions que hem recollit en el procés de realització de les entrevistes, es corresponen amb la hipòtesi de treball que hem formulat en el plantejament del projecte. Però no només treballem les correspondències sinó també els casos negatius que ens han de portar a revisar la formulació de la hipòtesi i adequar-la amb les informacions obtingudes. Un cop analitzat un número suficient de casos (les característiques de cada investigació determinen aquest número) podem donar per bona la nostra hipòtesi.

Com a investigadors hem creat unes fonts d'informació que ens han de portar a comprendre en profunditat l'esdeveniment objecte del nostre treball, amb la particularitat que amb l'excepció de les entrevistes dirigides amb respostes tancades, la informació que obtenim és qualitativa.

L'anàlisi d'aquest tipus d'informació té unes especificitats que la diferencien de l'anàlisi quantitativa i que hem de tenir present en la nostra forma de treballar. No obstant això, no significa que els dos tipus d'anàlisi siguin excloents, sinó que són perfectament complementaris, és més, en funció dels nostres objectius pot ser necessari combinar les dues metodologies per explicar i entendre un fenomen i alhora quantificar-ne determinats aspectes.

Si alguna característica té la metodologia qualitativa és que l'anàlisi de dades és un procés dinàmic, creatiu i complex en el que els manuals distingeixen cinc etapes:

1. **Identificació:** a partir de la lectura analítica de les informacions obtingudes i de la seva detinguda reflexió, hem de ser capaços d'identificar els diversos temes, idees, interpretacions, termes, sentiments... que apareixen. Tots aquests elements empírics (les dades en brut) són els que ens permeten elaborar conceptes i supòsits teòrics amb els que passem de la descripció del nostre objecte d'estudi a la seva interpretació.

2. **Codificació:** és una forma sistemàtica d'organitzar les informacions amb les que treballem. Determinant el llistat d'entrades de codificació per temes, posem en els diversos calaixos tots els fragments dels enregistraments o de les transcripcions que tracten un mateix tema, sempre sense descontextualitzar-los, per tant és necessari que tots els fragments estiguin degudament identificats. D'aquesta manera també ens serà més senzill establir un ordre i una línia argumental per a organitzar l'anàlisi.

3. **Comprensió:** per tal de comprendre en tota la seva complexitat les informacions amb les que treballem hem de tenir en compte el context en el que les vam obtenir. Analitzar si unes dades determinades les vam aconseguir de forma espontània o no, els possibles condicionaments per la presència d'altres persones durant la realització de l'entrevista o qualsevol altre element que ens doni informació del context, ens permet aprofundir en el coneixement de les nostres fonts d'informació.

4. **Representació:** per articular el nostre treball ens pot ser d'utilitat fer-ne alguna representació visual amb mapes conceptuals, esquemes, cronologies o qualsevol altra forma que ens doni una visió complerta del seu abast i la interrelació dels seus elements.

5. **Extracció de conclusions:** tot el treball d'anàlisi ens ha de servir per a refutar la nostra hipòtesi de treball i formular unes conclusions finals. Arribem a aquestes conclusions per diversos mitjans: detectant patrons, contrastant la veracitat de les fonts, esbrinant el significat de les paraules i les accions, extrapolant les experiències particulars en un marc més general, observant la relació entre variables (causa/efecte, influència mútua, etc.), utilitzant cites literals dels relats dels informants... En aquest darrer cas és totalment imprescindible no perdre mai de vista el context de qualsevol frase que utilitzem, si no ho fem així la nostra interpretació pot ser errònia. I, per últim, apuntar que és normal que no utilitzem totes les informacions que hem recollit en la investigació, perquè tot i que poden ser interessants s'allunyen del nostre objecte d'estudi o no hi tenen res a veure, perquè les hem desestimades per algun motiu (no són rellevants, estan molt distorsionades...), etc. Si s'escau, aquestes informacions sobreres ens poden portar a plantejar-nos nous temes d'investigació, però el que mai hem de fer és incloure totes les informacions a qualsevol preu.

Aquesta tasca es pot veure contaminada per les nostres parcialitats com a persones i com a investigadors, una manera que tenim per a superar-les és mitjançant la reflexió amb una visió crítica del nostre treball i de la nostra forma de treballar. En aquest sentit també ens pot ser d'ajuda deixar llegir la nostra investigació a una altra persona per tenir-ne una visió externa.

És fonamental que no ens quedem només amb un treball descriptiu del nostre objecte de recerca sinó que ens endinsem en la seva explicació, o sigui, no n'hi ha prou amb explicar el com sinó que cal intentar esbrinar el per què, encara que impliqui un major esforç per part nostre.

“Seleccionar y escribir historia a partir de fuentes orales es una tarea más dura que entrevistar” Ronald Fraser.⁴

La memòria oral té un caràcter multidisciplinari i la seva utilització en cap cas pretén substituir les tècniques d'investigació, però per les seves característiques sí que pot modificar el seu enfocament. Independentment que utilitzem la memòria oral com a complement amb la resta de fonts o aquesta sigui la font principal, el que hem de fer com a investigadors és contrastar les fonts i analitzar les dades ja siguin textos, números, imatges o sons, en definitiva aquest és el nostre treball.

La manca d'objectivitat, de fiabilitat, de veracitat del relat dels informants o la manca de representativitat de la mostra són algunes de les mancances per les que ha estat qüestionada la memòria oral com a font d'informació. Però els altres tipus de fonts, fins i tot les escrites, no pateixen dels mateixos mals? Per

exemple, les actes del ple d'un Ajuntament descriuen el que va passar realment en la sessió o només és una versió oficial del que va passar? Una imatge no pot haver estat retocada amb la supressió o inclusió d'algun element?

Hem de suposar que aquesta visió reduccionista sobre la memòria oral és una herència encara vigent del positivisme del segle XIX, pel qual l'única font d'informació possible per a l'investigador era el document escrit, considerat sempre objectiu, fiable, veraç i representatiu. No podem oblidar que qualsevol document escrit també ha estat sotmès a un procés de selecció d'informació (distorsió, omissió, etc.) per part dels seus autors i que aquesta selecció es pot haver produït de manera voluntària, per qüestions ideològiques, polítiques, religioses; o involuntària per qüestions de memòria. Aquestes no són les mateixes raons per les que es dubta de la validesa de les fonts orals?

Qualsevol document, ja sigui escrit com oral, ha de ser tractat d'igual forma, tenint en compte la seva subjectivitat i realitzant les acotacions necessàries per a establir la seva veracitat. I serà el tractament i l'anàlisi que faci l'investigador el que determina la validesa de qualsevol document, independentment del seu nivell de subjectivitat.

Tenim diverses formes de comprovar la veracitat de les fonts orals o de detectar el seu grau de subjectivitat:

- El treball de documentació previ realitzat en el disseny del projecte també ens ha de servir per a comprovar el grau de coherència entre els elements d'anàlisi establerts i el discurs de l'informant. Si hem fet un bon treball de documentació podem identificar generalitzacions, supressions, mitificacions, afirmacions estereotipades... i tots els elements que poden distorsionar les dades obtingudes.
- La documentació prèvia també ens ha de servir per a situar el relat de l'informant en el context històric que li correspon i així poder establir les correspondències.
- Una altra manera que tenim és aconseguir un punt de saturació en l'obtenció d'una informació, o sigui, quan una mateixa informació es repeteix en diverses entrevistes, la donem per veraç.

⁴ Fraser, Ronald: “La formación de un entrevistador” a *Historia y Fuente Oral*, número 3, 1990, pàg. 149

5.

On i com deixem el treball

Eines per a treballs de memòria oral

Imatge: Arxiu Comarcal de la Selva. Autor: Sr. Capdevila. "Grup de carboners de la colla d'en Magí Ferrer als boscos de Santa Coloma de Farners, preparant el dinar". Bosc de l'Agustí, Santa Coloma de Farners (La Selva), 1934-1935.

Els documents produïts en el marc d'un projecte d'investigació, tant textuals com sonors o audiovisuals, són documents d'arxiu.⁵ Per això és important que una vegada l'investigador o l'equip ha publicat el resultat de la seva investigació, tant els documents textuals (memòria del projecte, transcripcions de les entrevistes, resultat de la investigació, etc.) com els enregistraments sonors o audiovisuals de les entrevistes realitzades ingressin en un arxiu o, en el cas que no sigui possible, en altres equipaments patrimonials, perquè puguin ser tractats de forma adequada i quedin a disposició d'altres investigadors. Aquesta és una condició que cada vegada es contempla més en les bases de les subvencions.

En el disseny del projecte també ens hem de plantejar aquest aspecte ja que hi ha tot un seguit de condicions tècniques (documentació de context del projecte, identificació de les fonts...), jurídiques (propietat intel·lectual, dret a la pròpia imatge, accés) i tecnològiques (qualitat de l'enregistrament i dels suports...) que hem de tenir en compte i que condicionen el seu tractament arxivístic.

5.1. L'ingrés en un arxiu

5.1.1. Les condicions prèvies a l'ingrés en un arxiu

Per tal que les fonts orals creades en la investigació puguin ser admeses en un arxiu i tractades correctament és important concretar un seguit de condicions:

Tècniques: l'ingrés dels enregistraments de les entrevistes en un arxiu ha d'anar acompanyat, sempre que sigui possible, de la memòria del projecte d'investigació (àmbit del treball, objectius, hipòtesis, metodologia, recursos, model de qüestionari...), les transcripcions de les entrevistes (si no n'hi han o no són completes es pot acordar que aquesta tasca la realitzi l'arxiu o arribar a algun altre tipus de pacte) i el resultat final de la investigació (treball en el que s'han contrastat les fonts i les conclusions obtingudes). Tota aquesta documentació és la que permet contextualitzar i identificar la procedència de les fonts orals, en definitiva, mantenir el principi de provenença i respectar la integritat del conjunt documental, de manera que se'n faciliti l'ús a d'altres investigadors.

Jurídiques: el fet que una persona accepti ser entrevistada, que aquesta entrevista s'enregistri, s'utilitzi per un projecte d'investigació i que posteriorment aquest enregistrament ingressi a un arxiu on pugui ser consultat per altres investigadors, planteja un seguit de qüestions d'àmbit jurídic.

- El dret a la pròpia imatge que té l'entrevistat, que inclou la veu, és la facultat de l'interessat de reproduir, difondre i publicar la seva pròpia imatge i també el dret a impedir l'obtenció o reproducció per un tercer. Per tant, cal que l'entrevistat autoritzi la captació, reproducció i publicació de la seva veu o veu i imatge, atenent les seves condicions (anonimat, termini de temps per ser consultable a l'arxiu, etc.).
- Tant l'entrevista com el seu contingut estan sotmeses a la Llei de la Propietat Intel·lectual i per tant els seus autors (l'informant com a persona que transmet les informacions i l'entrevistador com a persona responsable de realitzar la investigació) tenen uns drets morals que els hi són propis com a autors i uns drets d'explotació (reproducció, distribució i comunicació pública) que poden ser objecte de transmissió, cessió, lloguer, venda... Aquests drets d'explotació són els que cal pactar i formalitzar per tal que les entrevistes puguin rebre tractament arxivístic, a més de ser consultables per a altres investigadors i que es puguin reproduir i difondre.

Tecnològiques: aquests documents són resultat d'una tècnica, el seu accés requereix necessàriament aparells de reproducció (magnetòfon, vídeo, ordinador, etc.) i per les seves característiques els cal un tractament arxivístic específic.

És important que tant els suports com els mecanismes d'enregistrament tinguin la millor qualitat possible per assegurar el seu ús, la seva reproducció i la seva conservació. El desenvolupament tecnològic ha facilitat l'enregistrament, emmagatzematge i la presentació dels testimonis orals, però aquestes opcions també plantegen noves qüestions d'àmbit legal.

5.1.2. L'ingrés

La consideració d'aquests documents com a fonts documentals fa que podem trobar-los a arxius, però també a d'altres equipaments patrimonials (centres de documentació, museus, biblioteques...). De totes maneres recomanem el seu ingrés a un arxiu, sempre que sigui possible i reuneixi les condicions necessàries per tractar aquest tipus de documents. En aquest sentit **l'acceptació de l'ingrés enriqueix el patrimoni documental de l'àmbit territorial de l'arxiu, però també ha d'implacar la possibilitat de conservar-lo.**

L'ingrés d'aquests documents a l'arxiu pot ser d'ordre intern o extern. És intern quan l'arxiu o la institució de la que depèn ha participat, directament, en col·laboració o per encàrrec a un tercer, en la creació dels documents. I és extern quan els documents han estat creats sense la participació de l'arxiu o de la institució de la que depèn, però es formalitza el seu ingrés a través de donació (sense despesa econòmica), dipòsit (l'arxiu custodia la documentació però no en té la propietat), comodat (l'arxiu custodia i tracta la documentació però no en té la propietat), compra, herència, etc.

Els documents que ingressen poden formar dos tipus d'agrupacions documentals: fons⁶ i col·leccions⁷. La seva identificació no sempre és fàcil ja que els documents sonors i audiovisuals requereixen un tractament específic i els podem trobar descontextualitzats. Però tractar-los dins d'agrupacions documentals és la manera de treballar de forma sistemàtica i de respectar dos principis bàsics de l'arxivística, el de provenença i el d'ordre original.

El paper dels arxius i dels arxivers pot no limitar-se a l'ingrés d'aquests documents i al seu tractament posterior. **Els arxivers coneixen l'abast i el contingut dels fons i col·leccions que es custodien a l'arxiu i per tant també poden identificar els buits d'informació que es poden recuperar amb fonts orals.** Així un projecte de recuperació de la memòria oral també pot ser iniciativa del propi arxiu en col·laboració amb centres i instituts d'estudis, instituts d'ensenyament secundari, universitats, etc. Independentment de la forma en que es realitzi és important que s'emmarqui en un projecte de recerca definit que en garanteixi la qualitat.

Des d'un bon principi, l'investigador, o l'equip d'investigació, pot tenir plantejat que el treball sobre la memòria oral així com la documentació resultant, ingressin en un arxiu i per tant poder comptar amb la seva col·laboració i assessorament per tal que tota aquesta documentació arribi en les millors condicions a mans d'altres investigadors.

5.1.3. El contracte i el registre d'ingrés

Independentment de la forma d'ingrés que s'utilitzi cal formalitzar-lo a través d'un contracte on quedin explicitats tot un seguit d'aspectes relacionats tant amb la pròpia transmissió dels documents com amb els drets d'autor.

A més d'aquesta formalització s'ha de deixar constància dels ingressos dels documents a l'arxiu a través del registre d'ingressos, que haurà d'incloure: el número de registre, el nom del fons o col·lecció, la forma d'ingrés, la data d'ingrés, la procedència, el tipus de documents, nom dels testimonis, una breu descripció del contingut, característiques físico-tècniques, les dates extremes... i tots aquells elements descriptius que es considerin oportuns.

⁵ Qualsevol informació enregistrada, amb independència del suport o de les seves característiques físiques i intel·lectuals, produïda o rebuda i conservada per una organització o una persona en el desenvolupament de les seves activitats. *Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC)* [en línia]. <<http://www.20.gencat.cat/portal/site/CulturaDepartament>> (Temes Arxius i gestió documental) [Consulta: 25 d'abril de 2007].

⁶ Conjunt de documents, de qualsevol tipologia o suport, produït orgànicament i/o reunit i utilitzat per una persona, una família o un organisme en l'exercici de les seves activitats i funcions. *NODAC* Op. Cit.

⁷ Conjunt inorgànic de documents reunits i ordenats en funció de criteris subjectius, independentment de la seva provenença. *NODAC* Op. Cit.

5.2. El tractament arxivístic

Encara que el tractament arxivístic no ens correspongui fer-lo directament als investigadors, sí que és útil que coneguem a nivell general quines tasques és realitzen a l'arxiu destinades a identificar, classificar, descriure, arxivar i conservar els documents.

Identificació

La identificació és el primer pas del tractament arxivístic i el seu objectiu és arribar a conèixer el productor dels documents, les funcions que li són pròpies i els documents que ha generat.

En aquest procés s'utilitza el registre de documents com a eina de control i primera descripció. Alguns dels camps que hi poden constar són: número de registre del suport, número d'ingrés, nom dels fons o col·lecció, data d'entrada, signatura topogràfica, tema de l'entrevista, nom de l'informant, nom de l'entrevistador, data i lloc de creació del document, característiques físico-tècniques, etc.

Classificació

És el procés que serveix per a identificar els diversos grups de documents que formen part d'un fons i les seves relacions d'acord amb uns principis arxivístics reconeguts.⁸

Amb la classificació s'aconsegueix reproduir intel·lectualment l'estructura orgànica i/o funcional del productor i és la forma de mantenir i interpretar l'agrupació documental com a conjunt. En fons documentals és necessari classificar per no perdre aquesta informació, mentre que en col·leccions s'ha de mantenir sempre que sigui possible la classificació, normalment temàtica, establerta pel col·leccionista.

Però en els projectes de memòria oral una part fonamental de l'agrupació documental està formada pels enregistraments de les entrevistes, que tant pel seu valor individual com per les seves característiques físiques es poden acabar instal·lant de forma separada a la resta dels documents. Per tant, en cada cas, l'arxiu ha de decidir si cal classificar o passar directament a la descripció de l'agrupació documental.

Descripció

És l'elaboració d'una representació acurada d'una unitat de descripció i, si s'escau, de les parts que la componen, mitjançant la recopilació, l'anàlisi, l'organització i l'enregistrament de qualsevol informació que serveixi per a identificar, gestionar, localitzar i explicar la documentació d'arxiu, així com el context i els sistemes en els quals s'ha produït.⁹ L'objectiu és identificar els documents i poder-los recuperar posteriorment. Distingim tres nivells de descripció, als que els corresponen tres instruments de descripció.

Nivells de descripció	Instruments de descripció
Fons o col·lecció	Guia
Sèrie	Inventari
Unitat Documental	Catàleg

En el cas dels documents sonors i audiovisuals és imprescindible que la descripció es faci a nivell de fons o col·lecció i a nivell d'unitat documental. Només en els casos en que s'hagi classificat l'agrupació documental caldrà fer la descripció a nivell d'inventari.

⁸NODAC Op. Cit.

⁹NODAC Op. Cit.

El més important des del punt de vista de l'investigador és disposar d'una eina de descripció que ens permeti identificar els enregistraments que ens poden ser d'utilitat. Per això és rellevant que progressivament es doni una normalització en la descripció i que a partir de l'anàlisi del contingut de l'enregistrament s'indexin termes (establiment de punts d'accés) per a poder fer cerques per temàtica, onomàstica i toponímia.

Arxivament

En el cas dels documents sonors i audiovisuals les característiques del suport i els factors que els poden afectar, fa que sigui necessari instal·lar aquests documents independents de l'agrupació documental, segons les seves característiques físiques, per suports i per formats, i codificar-los per a poder-los localitzar i recuperar posteriorment.

Conservació

Per tal de preservar l'enregistrament original es recomana que es conservi amb les condicions més adequades possibles. Les mesures que s'han de prendre són:

- Controlar la temperatura i la humitat (temperatura de 15°-23°C i humitat de 40-55% pels documents audiovisuals, de 12°-24°C i 40-60% pels documents sonors...), la pol·lució, la llum i la manipulació.
- Utilitzar el mobiliari adequat per a cada tipus de document i contenidors de protecció amb material neutre.
- Instal·lar de la forma menys perjudicial el suport, conservar l'original com a master i una còpia de referència i d'ús intern.

L'Ordre de 24 d'octubre de 1995, per la qual es determinen les condicions de descripció i conservació dels documents audiovisuals dels arxius de la Generalitat de Catalunya (DOGC, 2126, 10/11/1995), estableix:

	Cassets	Vídeos
Temperatura	20°C	18°-20°C
Humitat relativa	30%-50%	35%-45%
Posició	Vertical	Vertical
Rebobinatge	3 anys mínim	3-4 anys mínim

De l'original es treu una còpia que serà la còpia de referència i d'ús intern de l'arxiu. I d'aquesta còpia es fa una segona que és la que es posa a disposició dels usuaris. Quan sigui necessari substituir aquesta segona còpia, es farà a partir de la primera còpia i en cas de substitució de la primera, es farà a partir de l'original.

La rapidesa amb la que es queden antiquats els suports i formats provoca que l'arxiu hagi de prendre mesures per evitar mantenir uns documents il·legibles, ja sigui mantenint el maquinari que permet la lectura o preveient migracions periòdiques a nous formats i suports. Utilitzant sempre com a format d'arxiu estàndards tècnics i suports de qualitat.

6.

Com difondre el treball

Eines per a treballs de memòria oral

Imatge: Terrassa, partit de hoquei patins entre les seleccions d'Espanya i Catalunya el 26-01-1949.
Arxiu Municipal de Terrassa, fons Carles Duran, Reg: 69.273

Un cop hem realitzat el treball d'investigació, el següent pas és la seva difusió i explotació per a donar a conèixer al públic els nostres resultats i explicar el seu procés d'elaboració. Les formes en què ho podem fer són ben diverses, segons quins siguin els nostres objectius, però aquestes són més complementàries que no pas excloents. La base de qualsevol tipus d'activitat de difusió és disposar d'uns bons testimonis i d'unes bones gravacions, a partir d'aquí ens podem plantejar qualsevol forma de difusió.

Tot l'interès en ingressar en un arxiu la documentació derivada dels projectes de recerca i especialment els enregistraments de les entrevistes, és perquè aquests quedin a disposició d'altres investigadors. L'objectiu és permetre la consulta pública d'aquestes fonts d'informació, atendre les sol·licituds de reproducció i autoritzar-ne les formes de difusió.

6.1. La difusió i l'explotació

La difusió la podem fer a través dels canals més clàssics com la publicació de llibres, la presentació d'articles en diverses revistes o comunicacions a congressos, l'organització de conferències, taules rodones o col·loquis; o podem optar per canals més innovadors com l'organització d'exposicions audiovisuals, la realització de documentals i evidentment, aprofitar l'oportunitat que ens ofereixen les noves tecnologies per presentar el nostre treball en una pàgina web. **Optar per una o altra forma de difusió té a veure tant amb les característiques del nostre treball com amb els recursos que tenim al nostre abast, les possibilitats que ens permetin les lleis, els objectius que ens marquem quan plantejem una activitat de difusió i el públic al que ens dirigim.**

L'èxit o el fracàs de qualsevol tipus de difusió ve tant per la qualitat del seu contingut com pel seu plantejament, per això, independentment de la forma que s'empri, hi ha uns elements que s'han de tenir molt presents:

- El missatge: hem de tenir present **què volem comunicar**. Ens hem de plantejar amb detall què és el que volem transmetre del nostre treball, si volem donar una visió general o concentrar-nos en determinats aspectes. Aquesta idea juntament amb el públic al que es destina ens pot ajudar a concretar el canal de comunicació que podem utilitzar.
- L'emissor: **qui emet el missatge**. L'organització de les idees que volem comunicar ens ajudaran en l'exposició i a que el públic rebí la informació que volem transmetre.
- El receptor: **qui és el destinatari del missatge**. No podem oblidar a quin públic va destinada la presentació, per tal de poder organitzar les idees, adequar la seva forma de presentació i emprar els canals més adients de comunicació. No concretar qui és el receptor del nostre missatge ens pot portar a no establir o establir incorrectament la comunicació.
- El canal: És molt important tenir present quin és el **conduïte que utilitzarem per a presentar el nostre treball** per tal que arribi al màxim de públic possible i en les condicions més adequades.

El missatge	Què volem comunicar
L'emissor	Qui envia el missatge
El receptor	Qui rep el missatge
El canal	El conduïte pel qual es transmet el missatge

Després ja ens podem posar a treballar. Malgrat que cada tipus d'activitat de difusió té les seves característiques pròpies, mai pot ser el mateix publicar un llibre que fer una pàgina web, marquem un seguit de passos bàsics que ens serveixen per qualsevol cas:

- Una vegada més **destaquem la importància de planificar i reflexionar, en aquesta ocasió, sobre el què volem comunicar, a qui i com, per a l'organització de qualsevol tipus d'activitat de difusió**. En aquest treball previ ens hem de plantejar, conceptualitzar i concretar l'activitat o activitats que volem portar a terme, sense oblidar-nos de la seva temporalització i de comprovar la seva viabilitat.
- El següent pas és el d'elaboració de l'activitat de difusió. En aquesta etapa ens cal dissenyar i produir els elements que ens siguin necessaris. Com que normalment el procés d'elaboració del treball en el que s'utilitzi la memòria oral és llarg, considerem positiu **no esperar a concloure la investigació per planificar les activitats de difusió** i donar a conèixer alguns dels resultats parcials de la investigació que portem a terme. D'aquesta manera podem motivar i donar un nou impuls a la nostra feina o a la de l'equip de treball.
- En les tasques d'organització de qualsevol activitat de difusió hem de tenir presents els aspectes relacionats amb la promoció i la publicitat de l'activitat. Aquest és un aspecte important en aquest procés i, evidentment, sempre hem de jugar dintre de les nostres possibilitats. Com a mostra d'agraïment és interessant informar i convidar a l'activitat a totes aquelles persones, especialment als informants, que han participat en la investigació. Dins de les tasques de promoció no podem oblidar totes aquelles relacionades amb la finalització de l'activitat, com per exemple, fer arribar els agraïments a les persones i institucions que han col·laborat.
- Però això no és tot. **Cap activitat de difusió que organitzem no s'ha de donar per tancada fins que realitzem la seva avaluació**. Això ens ha de servir per veure quins han estat els punts forts i febles de l'activitat i per a tenir-los presents en ocasions futures.

Tal i com hem explicat anteriorment, existeixen diverses formes de presentar i difondre el nostre treball que hem diferenciat segons el seu canal de transmissió. Així ens trobem amb presentacions per a que el nostre treball sigui llegit, d'altres per a que sigui escoltat i/o vist i d'altres de caràcter interactiu. Totes elles són vàlides i no només no són excloents sinó que a més poden ser compatibles. A la bibliografia podeu trobar alguns exemples dels diversos canals de difusió que hem anat exposant. Som conscients que són això, exemples, i no un llistat exhaustiu.

Potser el canal de presentació més usual és aquell en que el receptor ha de llegir el missatge ja sigui a través d'articles en revistes de divulgació o especialitzades, destacant les moltes que existeixen d'àmbit local i comarcal; de la presentació de ponències i comunicacions a congressos o jornades que tractin sobre la temàtica de la nostra investigació; i, evidentment, de la publicació de llibres.

Una altra forma de presentació és aquella en que el contingut del nostre treball el transmetem de forma oral. D'entre les moltes activitats que podem portar a terme en aquest sentit destaquem les conferències, on exposem davant d'un auditori la nostra investigació, ja sigui dins d'un cicle o de forma puntual; i les taules rodones, on la nostra intervenció es fa també davant d'un auditori, juntament amb la d'altres persones sobre un tema determinat amb l'objectiu d'establir un debat.

També tenim l'opció de presentar el nostre treball mantenint el format en el que s'han recollit els testimonis dels informants, ja sigui sonor o audiovisual. La forma més evident és amb la realització de documentals, però també podem incloure aquesta informació audiovisual en una exposició, per exemple. El cost, les habilitats i les exigències tècniques que requereixen aquest tipus d'activitats poden limitar la seva utilització.

Actualment les noves tecnologies de la informació i especialment Internet, ens proporcionen moltíssimes opcions a l'hora de presentar el nostre treball. No només a nivell de facilitar la difusió amb l'edició de publicacions digitals, sinó que també obre la porta a fer conferències virtuals, a seguir i fins i tot participar

en congressos a través de la xarxa... A més, Internet és un món obert en el que qualsevol persona que hi tingui accés, sempre que no sigui necessària cap mena de restricció per qüestions legals, pot arribar a conèixer d'aquesta manera el nostre treball.

Però no només ens serveix per a modernitzar les formes més tradicionals de presentació i ampliar l'àmbit de difusió, sinó que també ens ha de servir per a exposar el nostre treball d'una altra manera que resulti atractiva i ofereixi a la persona que consulta la nostra pàgina web la possibilitat d'interactuar amb el nostre espai: que en cada moment el visitant pugui decidir què vol consultar; que mentre llegeix pot escoltar també el testimoni, que mentre escolta pot anar veient diverses imatges... Fins i tot aquest pot ser un espai d'intercanvi d'informació, per donar a conèixer el treball, per recaptar informants, de treball intern, per donar a conèixer les nostres activitats de difusió, per a actualitzar el treball, etc. Un espai web no ha de ser necessàriament un espai obert i accessible a tothom, també podem tenir unes àrees d'accés restringit on només puguin interactuar els membres de l'equip d'investigació i d'altres persones autoritzades.

6.2. Aspectes jurídics

Els documents d'un projecte de memòria oral i especialment els enregistraments de les entrevistes, com a documents en els que s'utilitza la veu o la veu i la imatge d'una persona i com a obra d'autor tenen uns límits previstos en la legislació tant pel que fa la seva creació com en la seva consulta i usos. Hem d'estar, doncs, molt al cas pel que fa als aspectes legals que ara per ara són bàsics en el tractament que fem dels documents generats per la nostra investigació.

6.2.1. Dret a la pròpia imatge

El primer apartat de l'article 18 de la Constitució Espanyola vincula i estableix com a drets fonamentals els drets a l'honor, la intimitat personal i familiar i la pròpia imatge. El dret d'imatge no es queda només amb la fotografia, sinó que va més enllà i també inclou el nom i la veu, aquesta referida tant als seus trets físics com al seu contingut. El seu reconeixement com a dret fonamental constitueix un límit en l'exercici de la llibertat d'expressió i per regular el que es considera intromissió legítima o il·legítima es va promulgar la Llei Orgànica 1/1982 de 5 maig, de protecció civil del dret a l'honor, a la intimitat personal i familiar i a la pròpia imatge.

Aquest dret faculta a l'interessat per a reproduir, difondre o publicar la seva imatge i també per a impedir la seva obtenció o reproducció per part de tercers. Per tant, **captar, reproduir i publicar per qualsevol mitjà la imatge d'una persona sense el seu consentiment és una intromissió als seus drets i només ho podem fer a través d'una autorització i atenent les seves condicions** sobre l'anonimat, el termini i les condicions de consulta.

Ara per ara la legislació preveu la protecció dels drets a la intimitat, honor i pròpia imatge fins a 80 anys després de la mort de la persona. L'única forma de possibilitar-ne l'ús és pactar el dret d'accés a aquesta documentació tal i com s'expressa a l'article 2.2. de la L.O. 1/1982:

No s'apreciarà l'existència d'intromissió il·legítima en l'àmbit protegit quan estigui expressament autoritzat per la Llei o quan el titular del dret hagi atorgat a l'efecte el seu consentiment exprés.

Un consentiment, però, que podrà ser revocat en qualsevol moment. Per tant hem d'estar molt al cas i tenir present que sempre hem de demanar als informants la seva autorització, bé en el moment de realitzar l'entrevista o en el seu defecte un cop ingressi a un arxiu. Us recomanem que l'autorització sigui senzilla, per no atabalar innecessàriament a l'informant, però que reculli les possibilitats d'ús (cessió a un arxiu) i d'explotació que en pensem fer (publicació d'un llibre, creació pàgina web, producció d'un documental, etc.).

Com a guia de mínims els punts que ha de recollir el document d'autorització d'enregistrament de

l'entrevista són:

- 1) Dades de les persona entrevistada: nom i DNI, la seva adreça i un telèfon de contacte.
- 2) Especificar el consentiment explícit de la gravació de l'entrevista, així com la data de gravació, i el nom de la persona o les persones que fan l'entrevista i la gravació.
- 3) Nom i breu presentació del projecte.
- 4) Fer constar que les finalitats de la gravació són de recerca i/o acadèmiques.
- 5) Si és el cas, especificar si se'n deixarà la còpia a un arxiu per a la seva preservació i utilització posterior per part d'altres investigadors.
- 6) Qualsevol altre condició que vulgui fer la persona entrevistada (anonimat, que no es pugui consultar fins a un determinat temps...).
- 7) Lloc, data i signatures.

En el cas que la documentació del projecte arribi a un arxiu sense l'autorització expressa dels informants, l'arxiu els hauria d'informar-los de l'ingrés i de la necessitat que n'autoritzin la consulta perquè hi puguin accedir altres investigadors.

6.2.2. Drets d'autor

Els projectes de memòria oral són obres d'autor i com a tals estan regulats per la Llei de la Propietat Intel·lectual. Així es distingeixen dos tipus de drets:

- Drets morals: deriven de la personalitat de l'autor i són irrenunciables, inembargables i imprescriptibles (reconeixement de l'autor i l'autoria, respecte a la integritat...).
- Drets d'explotació: deriven del rendiment econòmic de la creació, es concreten en la reproducció, la distribució, la comunicació pública i transformació; i poden ser transmesos per cessió, lloguer, venda...

Quan l'investigador o el grup d'investigació decideix ingressar els documents resultants de la recerca a un arxiu cal que es formalitzi aquesta transmissió per escrit. Alguns requisits que hauria de recollir aquest contracte són:¹⁰

- El transmissor ha de tenir la capacitat jurídica per actuar, tenint en compte que no sempre el propietari físic de la documentació és el titular dels drets d'explotació.
- Detallar els drets cedits, els usos autoritzats i l'abast cronològic i geogràfic.
- Fer constar una relació detallada dels documents afectats.
- Establir les obligacions i els drets que contrauen les dues parts.
- Identificació de l'autoria, convenir la fórmula de citació i l'obligació per part de tercers de citar l'autoria.
- Regulació mínima sobre la reversió de la transmissió.

¹⁰ BOADAS, Joan; CASELLAS, Lluís-Esteve; i SUQUET, M. Àngels. *Manual para la gestión de fondos y colecciones fotográficas*. Girona: CCG Ediciones, Centre de Recerca i Difusió de la Imatge (CRDI), 2001.

Aquest contracte hauria de ser un punt de trobada dels interessos de l'autor i de l'arxiu que també ha de vetllar pel dels usuaris.

Hi ha un seguit de condicions que ha d'establir l'arxiu: permetre el tractament arxivístic i la realització d'activitats de difusió, garantir l'accés dels ciutadans i regular les limitacions d'ús per part de tercers.

Mentre que altres aspectes poden ser establerts pel titular dels documents: posar el fons a disposició dels investigadors i del públic en general per a la seva divulgació, establir una restricció als investigadors i a la divulgació pública de les dades personals que constin en els documents per al període de temps pactat, no dividir els fons per mantenir el seu valor cultural de conjunt, pactar el tractament arxivístic, convenir la denominació dels fons i la citació per a ús públic, reconèixer la llibertat d'accés i de reproducció de la documentació per al titular i els seus descendents immediats, etc.

Com que la documentació que ens ocupa té drets d'autor cal precisar: l'ús públic per part de la institució, la consulta per part dels ciutadans, la possibilitat d'autoritzar-ne còpies privades (previst per la llei en material ja divulgat) i la facultat d'autoritzar la reproducció i ús públic per part de tercers quan la finalitat sigui sense ànim de lucre.

6.2.3. Consulta pública, reproducció i difusió

No hi ha una regla general que determini com actuar en aquestes qüestions, els casos són ben diversos, la legislació a aplicar massa vegades és poc clara, cada arxiu estableix la seva política en aquest sentit i cada sol·licitud de consulta ha de ser tractada segons les seves característiques: quins documents es volen consultar, quina és la finalitat de la investigació i quins usos es preveuen.

Un cop la documentació generada per la nostra investigació es troba a disposició d'altres investigadors en un arxiu o quan nosaltres ens dirigim a un arxiu a consultar-la hem de fer una sol·licitud, possiblement raonada, per a poder-la consultar. Les característiques d'aquesta sol·licitud vindran determinades per la normativa establerta a cada arxiu.

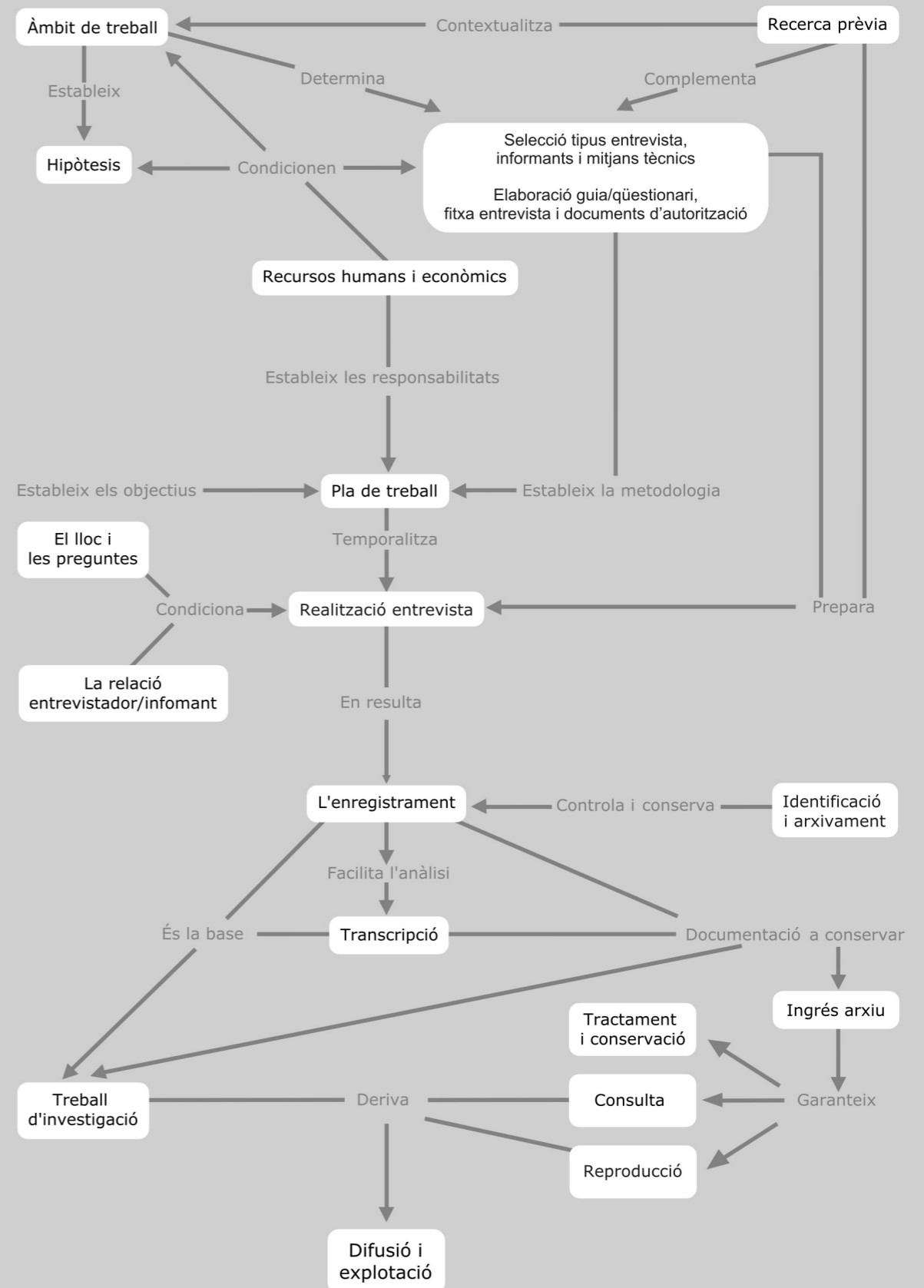
La política de l'arxiu en qüestió determina el tipus d'accés a la documentació que tindrem els investigadors, aquesta pot ser més o menys restrictiva: consulta directa d'una còpia de l'enregistrament, consulta de la transcripció de l'entrevista amb opció de consultar l'enregistrament si la sol·licitud és raonada o consulta únicament de la transcripció sense opció de consultar l'enregistrament.

Com a investigadors ens pot semblar que una política d'accés massa restrictiva va en detriment de la nostra tasca, però hem de comprendre que aquest tipus de documents estan regulats per una legislació, que com ja hem comentat, massa vegades és poc clara. En aquest sentit **els investigadors sempre hem de tenir en compte quins són els drets que afecten a la documentació consultada, les limitacions que imposen i, evidentment, respectar-los sempre.**

El mateix passa amb les sol·licituds de reproducció de la documentació consultada. També és la política de l'arxiu la que determina quan i com s'autoritzen les reproduccions: sense límit, només de fragments de durada o extensió limitada, no es permeten... L'autorització de reproduccions també està condicionada per l'ús posterior pel que siguin sol·licitades: per a investigació, per a la realització d'un documental... i per la seva finalitat sense ànim de lucre o comercial.

A falta d'unes directrius úniques sobre aquests aspectes només podem assenyalar que tot aquest procés depèn dels usos pels que es sol·licita la consulta i la reproducció dels documents i la normativa de l'arxiu, que és el que ha d'equilibrar els drets i interessos dels informants i dels investigadors.

Diagrama orientatiu de treball

Bibliografia

Eines per a treballs de memòria oral

Imatge: Arxiu Municipal de Sant Just Desvern. Donació de la família Pardo. Autor desconegut.
"Excursió al Tibidabo dels nens de l'Escola Nacional". Barcelona (Barcelonès), 1935.

ALOY I BOSCH, Joaquim; BASIANA i OBRADORS, Jordi i GASOL I PUJOL, Pere. *La República a Manresa en un clic (1931-1936)*. [en línia]. Manresa: 2006. <http://www.guiamanresa.com/republica/01_introduccio/index.html> [Consulta: 25 d'abril de 2007].

ALOY I BOSCH, Joaquim i GASOL I PUJOL, Pere. *Els bombardeigs franquistes a Manresa (1938-1939)*. [en línia]. Manresa: 2005. <<http://www.guiamanresa.com/bombardeigs/1/index.html>> [Consulta: 25 d'abril de 2007].

ALTED, Aícia (coord.). *Entre el pasado y el presente. Historia y memoria*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1995.

BERNAL CERCÓS, Àngels; MAGRINYÀ Rull, Anna; PLANES ALBETS, Ramon (ed.). *Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC) 2007*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, 2006. <disponible també en línia: <http://www20.gencat.cat/portal/site/CulturaDepartament> (Temes Arxius i gestió documental)> [Consulta: 25 d'abril de 2007]. (Arxivística i gestió documental. Eines; 1).

BOADAS I RASET, Joan; et al. *Patrimoni cultural i drets d'autor: instruments per a la seva gestió*. Girona: Ajuntament de Girona, DL 1998

BOADAS, Joan; CASELLAS, Lluís-Esteve; i SUQUET, M. Àngels. *Manual para la gestión de fondos y colecciones fotográficas*. Girona: CCG Ediciones: Centre de Recerca i Difusió de la Imatge, CRDI, 2001. (Biblioteca de la Imatge; 3).

CARRASCO, Raimon. "El règim jurídic dels fons privats dels arxius". *Lligall. Revista d'Arxivística Catalana*. Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 2000. Número 16. p. 331-339.

CASELLAS, Lluís-Esteve; CODERN, Llorenç i PIQUÉ, Jordi. "Aspectes pràctics que cal tenir presents abans de l'ingrés d'un fons privat en un arxiu públic". *Lligall. Revista d'Arxivística Catalana*. Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 2000. Número 16. p. 341-349.

CASTAN, Amèlia i TAULÉ, Albert. "Aspectes pràctics que cal tenir presents després de l'ingrés d'un fons privat en un arxiu públic". *Lligall. Revista d'Arxivística Catalana*. Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 2000. Número 16. p. 351-357.

Catalunya. Llei 10/2001 de 13 de juliol d'arxius i documents. *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*, 24 de juliol de 2001, núm. 3437, p. 11538-11544.

CERVERA RODON, Montserrat. *Fent història. Materials guia per a la investigació de la història local de les dones*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2004. <disponible també en línia: http://www.diba.es/francescabonnemaison/adjunts/publicacions_fent-historia.pdf> [Consulta: 25 d'abril de 2007]. (Col·lecció Guies Metodològiques; 6).

Cicle de conferències sobre Memòria Oral. Del 20 de novembre al 12 de desembre de 2002. Diputació de Barcelona. Oficina de Patrimoni Cultural. Xarxa de Museus Locals : Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, 2002.

COORDINADORA DE CENTRES D'ESTUDIS DE PARLA CATALANA. *Fonts orals. La investigació a les terres de parla catalana. Actes de les Jornades de la CCEPC. Museu d'Història de Catalunya. Barcelona, 14 i 15 de desembre de 2001*. Barcelona: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana : Museu d'Història de Catalunya : Cossetània Edicions, 2003. (Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana; 2).

COROMINA, Eusebi; CASACUBERTA, Xavier i QUINTANA, Dolores. *El treball de recerca. Procés d'elaboració, memòria escrita, exposició oral i recursos. Guia de l'estudiant*. Vic: Eumo Editorial

CUESTA, Josefina (ed.). *Memoria e historia*. Madrid: Marcial Pons, 1998.

DÍAZ DE RADA, Vidal. *Problemas originados por la no respuesta en investigación social: definición, control y tratamiento*. Pamplona: Universidad Pública de Navarra, 2000.

Espanya. Ley Orgánica 1/1982, de 5 de mayo, de protección civil del derecho al honor, a la intimidad personal y familiar y a la propia imagen. *Boletín Oficial del Estado*, 14 de maig de 1982, núm. 115, p. 12546-12548.

Espanya. Ley Orgánica 15/1999, de 13 de diciembre, de Protección de Datos de Carácter Personal. *Boletín Oficial del Estado*, 14 de desembre de 1999, núm. 298, p. 43088-43099.

Espanya. Ley 23/2006, de 7 de julio, por la que se modifica el texto refundido de la Ley de Propiedad Intelectual, aprobado por el Real Decreto Legislativo 1/1996, de 12 de abril. *Boletín Oficial del Estado*, 8 de juliol de 2006, núm. 162, p. 25561-25572.

Espanya. Real Decreto Legislativo 1/1996, de 12 de abril, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley de Propiedad Intelectual, regularizando, aclarado y armonizando las disposiciones legales vigentes sobre la materia. *Boletín Oficial del Estado*, 22 d'abril de 1996, núm. 97, p. 14369-14396.

FOLGUERA, Pilar. *Cómo se hace historia oral*. Madrid: EUEDEMA, 1994.

GARCÍA ROLDÁN, José Luis. *Cómo elaborar un proyecto de investigación*. Alicante: Universidad de Alicante, 1995.

GARCÍA-NIETO, María Carmen; VÁZQUEZ DE PARGA, Margarita i VILANOVA, Mercedes. *Historia, fuente y archivo oral. Actas del Seminario "Diseño de proyectos de historia oral"*. Madrid: Dirección de Archivos Estatales, 1990.

Historia, antropología y fuentes orales. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1996-2007.

Historia y fuente oral. Barcelona: Universitat de Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Història, 1989-1995.

LACUEVA, José Luis (coord.). "Memòria Terrassenca. Recerca i arxiu de fonts orals". Materials del projecte promogut pel Centres d'Estudis Històrics de Terrassa.

MARINAS, José Miguel i SANTAMARÍA, Cristina (ed.). *La historia oral: métodos y experiencias*. Madrid: Debate, 1993.

MIRALLES I MONTSERRAT, Joan. *La Història oral qüestionari i guia didàctica*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1985. (La Finestra. Textos didàctics; 1).

MOSS, William W i MAZIKANA, Peter C. *Los Archivos, la historia y la tradición orales: un estudio del RAMP*. Colòmbia: Archivo General de la Nación, 1997.

Plecs d'Història Local. Barcelona: Diputació de Barcelona: L'Avenç, 1986-2007.

QUIVY, Raymond i CAMPENHOUDT, Luc Van. *Manual de recerca en ciències socials*. Barcelona: Herder, 2001.

ROIGÉ VENTURA, Xavier; BELTRÁN COSTA, Oriol; i ESTRADA i BONELL, Ferran. *Tècniques d'investigació en antropologia social*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1999, (Text Guia; 153). I l'adaptació

ROIGÉ VENTURA, Xavier. Materials del projecte de recerca *Del mas a la casa aparellada: L'evolució en la concepció de l'habitatge i l'entorn al Vallès Oriental*, promogut pel Museu de Granollers.

SAGUER, Enric (coord.). *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2005. (Temes d'Etnologia de Catalunya; 10).

SAGUER, Enric (coord.). "Els masovers de la regió de Girona, 1930-2000". Treball de recerca promogut per l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines [en línia]. 2005-2007. <<http://www.ddgi.cat/historiarural/masovers/>> [Consulta: 25 d'abril de 2007].

TAYLOR, S. J. I BOGDAN, R. *Introducción a los métodos cualitativos de investigación. La búsqueda de significados*. Barcelona: Ediciones Paidós, 2006. (Paidós Básica; 37).

TRUJILLANO SÁNCHEZ, José Manuel (ed.). *Jornadas "Historia y fuentes orales". Memoria y Sociedad en la España Contemporánea. Actas Illas Jornadas, Ávila, Abril 1992*. Ávila: Fundación Cultural Santa Teresa, 1993.

ÚBEDA, Lluís. "Els arxius sonors". Dins: *Els arxius: l'experiència catalana*. Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 1995.

VILANOVA, Mercè. "La història oral: una forma de dialogar". Dins: LLOPART, Dolors; PRAT, Joan; PRATS, Llorenç (eds.). *La cultura popular a debat*. Barcelona: Fundació de Cultura Popular, Editorial Altafulla, 1985. p. 128-133.

VILANOVA, Mercè i ÚBEDA, Lluís (eds.), *El repte de les fonts orals* (Col·lecció Memòria Oral, 1), Generalitat de Catalunya, Barcelona 2006.

memorial democràtic

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació

**Diputació
Barcelona**
xarxa de municipis

Coordinadora
de Centres
d'Estudis de
Parla Catalana

CCEPC

ISBN 978-84-393-7670-5

9 788439 376705